

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 142
(18875)

2016 чылдың
декабрь 8
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

12+

Электроннуг почта:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

• Медээлер

ОРАЛЫГ БУДУМЕЛДЕР ТЫВЫЛБААН

Эрткен субботада Улуг-Хем кожуун-Прогресс МС-04» чүк кораблиниң бузундузу тыптырга-ла, Тываның тыңы Шолбан Кара-оол Тывада Рос-еглел хайгаарал эргелелиниң ажил-чыларын ынаар чоруткан. Кижилерге гаш бойдуска хоралыг будумелдер чо-билип алыры-биле агаарның, харның, ниң база сугнуң хыналдазын чорудар лганы берген. Космиктиг корабльдиң ндулары тывылган девискээрден тиг-Хемден 15 километрде Тос-Тевек черниң даг ийинден база өг чанындан) иктиг будумелдерниң барын хынаар ек ужурлуг анализ кылыр шупту де-херекселди ажылгаан. Хыналданың елинде химиктиг будумелдер тывыл-нын понедельникте-ле Росхергелел ааралы дыңнаткан.

АЖЫЛ ЧОКТАР САНЫ ЭВЭЭЖЭЭН

Тываның Куш-ажыл болгаш социал по-ка яамызы 2016 чылдың декабрының ажил чоктар саны эвээжээнин тхэн. Ук яамының дыңнады-биле, үеде ажил чоктар саны 18,3 муң (эрткен чылын 21,7 муң кижиге тур-). Ажил чоктарның эвээжээниниң дагааннары, бирээде, 2016 чылда п берикчилериниң хөй ажилчыннар рерин өйлээни. Кызырылдага та-ышканнар саны 488 кижиге, а эрткен ын 900 кижиге ажил чок арткан турган. ылышкыш ажылга хаара туттунганнар көвүдээни. Амгы үеде республиканың муң хамаатызы ажилга хаара тут-ан. Ажил рыногунга база бир улуг ду «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп рнатор төлөвилели ойнаан. Көдээ рерден 105 аныяк өг-бүлө фермер ла-агыын тургузуп алган. о чылын биче болгаш ортумах ести деткир программаның ачы-а хөй-ле бүдүрүлгелер тургустунган, да 1000 хире ажилчын олуттар ажит-ан. Чижээлзэрге, Сукпак эт комби-база элзэн каш кожуннарда көдээ ла-агы продукциязы болбаазырадыр ер ажилдап эгелзэн. Ф-тиң Камгалал яамызының Тыва-5 дугаарлыг тускай мото-адыгжы адазынга 1300 ажыг кижини ажилга ышкан.

ТЕАТРЖЕ ОНЛАЙН-БИЛЕТТЕР

Республиканың чурттакчылары ның национал театрында эртип ту-ынзы-бүрү хемчеглерге билеттерни троннуг касса таварыштыр садып аргалыг болган. Онлайн билетти ьнетте театрның сайтында (theatr-ru) «Касса» деп арынче киргеш, п ап болур. ываның Культура яамызының не-зи-биле Национал театрга эгелзэн аа эгелзешкинни дараазында хөй чүлерлиг Тываның Күрүне филармо-анга, Тыва үндезин культура төвүнге, онал музейге дээш өске-даа культу-бан черлеринге тургузар.

КАДЫКШЫЛ БОЛГАШ КҮЗЕЛ БАРДА...

“Бир-ле кижиниң амы-тынын камгалаары-биле мээң дужааган ханым дузалаан деп бодам мээң са-гыш-сеткилимни өөртүптер” — деп, бо үндүрүлгениң маадыры Мөңгүн-оол Соян чугаалаар.

Бо чылын республиканың донорлары-ның одуруунга «Россияның хүндүлүг донору» хөрек демдээниң 7 эдилекчизи немешкен. Амгы үеде оларның ниити саны — 242. Республиканың хан кудар станциязының бүзүрелдиг, иделкейжи донорларының бирээзи — Мөңгүн-оол Соян. 1993 чылда ооң честези аар аарый бээрге, дарый хан дужаар кижиге херек апарган. Ынчан 16 харлыг Мөңгүн-оол үр боданмай, бир дугаар ханын дужаагаш, буйанныг үүлени кылган. Оон эгелзэш бо хүнге чедир ол хан кудар станцияның док-таамал “аалчызы” болуп берген.

Мөңгүн-оол Ичий-оолович Чөөн-Хемчик кожунунун Чыргак суурга төрүт-түнгөн. 1992 чылда 9 классты дооскаш, Кызылдың 1 дугаар профессионал учили-щезинге тракторист-машинист мергежил-ге өөренип алган. Шериг албанын Перво-уральск хоорайга ОБЯ-ның шериг кеззэнге эрттирген. Амгы үеде ол “Чаагайжыдылга” МУБ-ка чүдүрүкчүлөп ажилдаандан бээр 14 чыл чедер берген. Мөңгүн-оол Ичий-оолович найысылалдың төп Кочетов ку-думчузун арыг-селинге тудары-биле үлү-хузуун кирип, ак сеткилдиг кызымаккай ажилдап, коллективиниң хүндүткелин чаалап алган.

Хөй чылдарда хан дужаап, аараан, озал-ондакка таварышкан кижилер-ге сеткилинден ачы-буянын көргүзүп келгениниң бедик шаңналы — 2012 чылдың ноябрь 29-та Тыва үндезин культура төвүнге хан кудар станцияның улуг эмчизи Владимир Сарыгларның холундан “Россияның хүндүлүг донору” деп хөрек демдээни алганы аңаа утун-дурбас өөрүшкүлүг болушкун болган. Мындыг бедик атка төлөптиг болганын ол мынчаар чугаалаар: “Кижиге ат-алдар дээш звес, а бир-ле кижиге дуза чедирер дээн сеткил-биле хан дужаар болгай. Мээң дужааган ханым чаңгыс-даа кижиниң амы-тынын камгалаанын бодап кээримге безин өөрүнчү”.

Мөңгүн-оол Соян ээлчеглиг хан дужааганының соонда.

Маадырым-биле чугаалажып ор-гаш, ооң бөдүүнүн, мөзү-бүдүштүүн, хүндүлээчелин эскердим. Өөнүң ишти Аяна Владимировна: “Ачавыс аажок ажилгыр, амыдыралчы, биче сеткилдиг, дузааргак кижиге. Ол кажан-даа ажил шагы үзүп көрбээн. Кады ажилдап турар өөрлеринге, дөргүл-төрелинге дуза херек апаар болза, ол кажан-даа чажам дивейн, ханын дужаап бар чыдар. Ачавыс бистиң чоргааралывыс” — деп чылы-биле чу-гаалады.

Сояннарның өг-бүлөзи үш ажы-төлдүг. Улуг уруу Урана — Бурятияның, ортун

оглу Айлаң-оол Новосибирскиниң дээди өөрөдиге черлериниң студенттери, а хеймери Алаш-оол Кызылдың 3 дугаар школазының чедиги классчызы.

“Кадыкшыл болгаш күзел барда, чонга канчап дуза чедирбес боор” — деп, Мөңгүн-оол Соянның сеткилинден чугаалаанын аажок чүлдүгүндүм. Ооң ханының тургу-зуу ховар (казыыр Rh). Донор кижиге ханын дужаагаш, дыка хөй кижиниң амы-тынын камгалап, буянын чедирип турарынга кижиге чүлгө чоргаарланыр.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

• Чагыдылга — 2017

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

2017 чылдың бирги чартында «Шын» солуннуң чагыдылгасы Тываның бүгү почта салбырларында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде бо хүннерде чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	127,22	381,66	763,32
31730 — организацияларга	137,22	411,66	823,32

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

• Тываның Баштыңының ажил-херээ

ӨӨРЕДИЛГЕ БОЛГАШ ЭРТЕМ
САЙЫДЫ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол РФ-тиң Өөредилге болгаш эртем яамызынга бистиң республикага уруглар садтарын тударының аңгы программанын тургузарының дугайында чугаа кылган.

Школа назы четпээн өөредилгениң өг-бүлө бүрүзүнге чедингир чоруун ук яамының чаа удуртукчузу Ольга Васильева-биле сайгарган. Өзүп төрүүр чоруктуң талазы-биле чуртта эң бедик көргүзүлгү болуп турар республикада уруглар садтарының айтыры эң чидиг болуп турар дээрзин Шолбан Кара-оол сайытка дыңнаткан. Сөөлгү үш чыл дургузунда школа назы четпээн албан черлеринге 10 муң ажыг олуттар немешсе-даа, бо айтырыг шийтирлеттинмейн турар.

«Россияның чаа томуйлаткан өөредилге болгаш эртем сайыды Ольга Юрьевна Васильева-биле таныжып алдым. Ийи чыл дургузунда чеди чаа уруглар садтарын туткан бис, оон аңгыда садикке тааржыр оран-саваны эде кылдым. Оочур 6 муң кижиге кызырылган. Өзүп төрүүр чоруктуң көвүдөп турарындан уруглар садтарынга негелде ам-даа улуг. Ынчангаш уруглар садтарын моон соңгаар-даа федералдыг төптүң дузазы-биле тудар ужурулгус. Олайтырыгын болгаш Кызыл хоорайга чаа школаның, гуманитарлыг болгаш тускай социал-экономиктиг шинчилелдер институтунуң корпусунуң тудуунуң дугайында Ольга Юрьевна-биле чугаалаштым. Бистиң республикага өөредилгени сайзырадыр айтырыга улуг сонургалдыг чорду. Дээди эртем чок уругларлыг өг-бүлелерниң уругларын дээди өөредилге черлеринче хүлээп алырының дугайында бистиң төлөвилеливис ону аажок сонургаткан. Ол ышкаш орус дылдыг башкыларны Тываның көдээ школаларынче грантыга үндөзилеп хаара тудуп турар төлөвилеливисти ол деткээн. Сырый кады ажылдажылга дугайында дугуруштувус» — деп, республика Баштыңы бодунуң блогунга бижээн.

Ол ужуражылгага Кызыл хоорайга 825 олуттуг школаның тудуун уламчылаарының, Тываның гуманитарлыг болгаш тускай социал-экономиктиг шинчилелдер институтунуң оран-савазын чаартып кылыр ажылды доозар немелде акшаландырышкынын дугайында база чугаа болган.

gov.tuva.ru

• Хүннүң медээзи

АЭРОПОРТТА АЖЫЛ
УЛАМЧЫЛААН

Кызыл аэропортуң ужудуушкун шөлүн чаартыр ажылдар улуг сооктуң келгени-биле соксаш дезде, уламчылап турар.

Амгы үеде шөлдүң даштыкы картын чаартыр дой, элезин, сай дээн ышкаш өске-даа материалдарны эккеп турар. Чыл төнчүзүнге чедир ам-даа 3 муң кубометр индиг материалдарны сөөртүр.

Төлөвилелдин удуртукчузу, аэропорт комплекзиниң ужудуушкун шөлүн чаартырының талазы-биле кол керээ чарыкчызы «Сибмост» ААН-ниң удуртукчузу Сергей Никонов бүгү ажылдарны амгы үениң технологияларын ажыглап тургаш, тус черниң агаар-бойдузун барымдаалап чорудуп турар дээрзин дыңнаткан. «Россияда эң чаа, сөөлгү эртем ажылдарынга үндөзилээн дериг-херекселдерни маңаа салыр бис. Төлөвилел өскертириниң дугайында чугаа турбас» — деп, ол чугаалаан.

План езугаар ийи чыл дургу-

зунда 2700 метр самолет оруун катап кылыр ужурулгус. Амгы үеде 1450 метр шыгыны салган, оон шынарын Новосибирск, Красноярск, Иркутск хоорайлардан келген ужудукчулар «тергиин эки» деп үнелээн дээрзин «Кызыл» аэропорту» бүдүрүлгениң директору Виктор Выборный чугаалаан.

Ужудуушкун шөлүн 2016-2017 чылдарда чаартып кылырынга көрдүнгөн акша 1 млрд. 050 млн. рубль, бо чылын көрдүнгөн 703 млн. рубльдин 570 миллионун чыл төнчүзүнге чедир шигээдип алыр ужурулгус. Төлөвилелдин ниити өртээ 3,3 млрд. рубль, оон 218,5 миллиону республика бюджетиниң акша-хөреңгизи. «Кызыл» аэропортту чаартып кылып турар стратегтиг кол сорулгазы — ону чурттар аразының деп эргебайдалга чедирери дээрзин Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол демдегледип турар.

ТР-ниң албан езузунуң сайтызындан.

ТӨЛЕВИЛЕЛДИҢ АЧЫЗЫНДА...

«Инек — чөмгерикчи малым» деп төлөвилелди бистиң республикада бо чылдың чазынындан эгелээш амыдыралга боттандырып эгелээн. Оон кол сорулгазы — хөй ажы-төлдүг, чединмес амыдыралдыг өг-бүлелер боттарының чурттап турар черлеринге, суурларга малды тудуп, оон ажык-дузазын херек кырында көөрү болур.

Ынчангаш ыңдыг өг-бүлелерге бызаалыг инекти халаска садып бергеш, оларга боттарының хуу ажил-агынын тургузуп алырынга күрүнениң талазындан дузаны көргүзери-дир. Шак ыңдыг өг-бүлелерге күрүнөдөн берген бызаалыг инээ бир чыл болгаш, база бир бызаалыг апаар.

Бо өг-бүлелер эң баштай халаска алган бызаалыг инээниң кыс молдургазын ийи чыл эрткенде өске хөй уругларлыг, чединмес өг-бүлөгө халаска дамчыдып бээр керээни тус черниң чагыргазының удуртукчулары-биле баштай-ла чарган турар.

Ажыктыг төлөвилел бистиң республиканың булуң бүрүзүнде

чогуур сайзыралды ап, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерниң амыдыралының чарылбас кезээ аларган. Оон бир тодаргай херечизин Кызыл кожуунуң Баян-Кол суурда чурттап оран 6 ажы-төлдүг аныяк өг-бүлө Андриян биле Рада Чалзып-оолдарның аалынга баргаш, херек кырында көрдүвүс.

Чалзып-оолдар Баян-Кол суурнуң төп кудумчуларының бирээзинде чурттап оран улус болду. Бажыңының хериминиң иштинде инээниң, бызаазының кажааларын кончуг эпиг кылдыр тудуп алгаш, чайын кезип, белеткеп алган сигенин сарааттааш, кажаалап алган.

Өг-бүлениң эр ээзи Андриян

Чалзып-оолдарның найыралдыг өг-бүлөзү, уруу Ира-биле бызаазына сиген каап берип турары.

• Кызыл кожуунда

Николаевичиниң ада-иези бо малчын уктуг улус болду. Чангаш Андриян бичиизин тура-ла мал-маган аразы өскөн болгаш ол ажылды билер. Бо кыжын кызыл суу Баян-Колдун девискээринде улуг эвес чагганындан, ол ин хуннүң-не одарже үндүрүп, кырып турар.

Бызаазын бажыңының ыңдыг кажаазына тудуп, йын белеткеп алган сиге биле доктаамал чөмгерип, гарып турар. Оон уламын, бызаазының күш-деңгели кышты кандыг-даа бергедэ кин чок эрте бээриниң барымдаалары херек кыры бар улус болду.

Чалзып-оолдарның ах төлүнүн эң улуу Айыр-Сай Баян-Кол школазының 9 класында, оон бичиизи Волод класста, ийис уруглары Айгу биле Айдың 5 класста, Ира 3 класста өөренип турар. Эң бичиизи 3 харлыг. Уругла школадан келгеш, ада-иези дузалажып, инээниң өдээн тап, суггарып, сигенин база жып берип өөренип алган.

Өгнүң херээжен ээзи Рада Алексеевнаның чугаазы-биле алырга, олар чайын, күзүн иң үргүлчү саап тургаш, смета саржаан база болур шаа-би белеткеп четтигипкенин чулап орду. Амгы үеде инээнд сагган сүдү хөй-ажы төлө өг-бүлөгө хүнзедир сүттүг эртен азы кезээ уругларын сүттен кылган кашалар хайдырып бээринге четчип турар база чугаалады.

Чаңгыс бо чижектен алган көөрге, «Инек — чөмгерикчи малым» деп төлөвилел, шынап хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерни оолдар, уругларынга немел ак чөмни доктаамал бербишас оларның мал ажылынга сонугалын оттуруп турары конч өөрүнчүг.

Владимир ЧАДАМБ

Авторн

тырттырган чуру

• Таңды кожуунда

АМЫДЫРАЛДА БОТТАНДЫРЫП ТУРАР

Республиканың өске кожууннары-биле бир дөмей, Таңды кожуунуң ажил-ишчилери «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп губернатор төлөвилелин амыдыралга боттандыраары-биле кызымак ажылдап турарлар. Амгы үеде кожуунуң 8 сумузунда 13 төлөвилелди амыдыралда боттандырып турар. Оларның иштинде көдээ ажил-агы талазы-биле 7 төлөвилел чедииникин ажилдап турар. Ол дээрже М.А. Санниковтуң, А.М. Боровиковтуң, Ю.И. Сүгениң, Ю.Ш. Лойгунуң, В.К. Ооржактың арат (тараачын)-фермер ажыл-агыйлары, Ю.Д. Доржукайының, Р.С. Галстянның хуу бүдүрүлгелери болур.

Тараачын-фермер ажыл-агыйларындан М.Санников ногааларны, А.Боровиков «Чагытай» деп бедик сорттуг кызылтасты, хуу бүдүрүлгелерден Ю.Доржукайының, Р.Галстянның бүдүрүлгелери ары чигирин, Р.Оюннуң бүдүрүлгези хлеб, булочка кылыгыларын шынарлыг бүдүрүп кылып турар.

Балгазын суурдан хуу сайгарлыкчы Т.Шабалина дилиг материалдарының бүдүрүлгезинден аңгыда, чазанылга ажылын шуудадып, эт-сеп, эдилелдерни хөйү-биле кылып, кондитер кылыгыларының бүдүрүлгезин база шигээдип

алган. М.Санниковтуң тараачын-фермер ажыл-агыйы ногаа өстүрерин: картофельди 120 тонна, арбузту — 5, капуста — 10, морковь, огурец, свекланы 5-5 тоннага өстүргөн.

Тус черниң бараан бүдүрүкчүлериниң бүдүргөн продукцияларының шынары чыл санында экижип олурар дээрзин республика иштинге болгаш кожа регионнарже оларны садып-сайгарып турарының темпи бадыткап турар. Чижээлээрже, В.Д. Соляның хуу бүдүрүлгезиниң ижер суксуннарын республика иштинде 90, а республикадан дашкаар Арадан,

Танзыбей, Абаканда 8 аңгы черлерде садып-сайгарып турар.

Кызыл-Арыг суурдан Ю.Лойгунуң арат-фермер ажыл-агыйының сүттен кылган чөмненин, Дүрген суурдан Ю.Доржукай биле Р. Галстянның хуу бүдүрүлгелеринге кылы үндүргөн ары чигирин кожаа Моолдан келген аалчылар Кызылга болган делгелге-ярмаркага бедии-биле үнелээн.

Губернатор төлөвилелин амыдыралга боттандыраар дээш, таңдыжыларның кызылмак, тура-соруктуг ажыл-ижиниң түңнели эки болган. Ноябрь 18-19 хүннеринде Кызылга болуп эрткен «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө-2016» республика делгелге-ярмарказынга Таңды кожуунуң бараан бүдүрүкчүлери ТР-ниң Экономика яамызының «Кожууну бедик деңгелге таңыштырып көргүскени дээш» деп Диплому-биле, Көдээ ажил-агый яамызының өртектиг белектери биле үнелеткен.

Ольга ОЮН

АЖЫК-ЧАРЛЫГ БОЛДУРАРЫ-БИЛЕ

Бистиң интервьюс

• Электроннуг бюджет

Амгы информастыг технологиялар шапкыны-биле сайыраңгайжаан үеде күрүнениң саң-хөө, ажил-агый чорудулгазын ажык-чарлыг болдурары-биле электроннуг хевирже шилчидип турар. 2016 чылдың январь 1-ден күрүнө болгаш муниципалдыг хереглелдер садыглаашкыны шуптузу «Электроннуг бюджет» деп чаңгыс-аай информастыг системаже кириптинип эгелзэн. Ынчангаш бо айтырыгга хамаарыштыр интервьюну Федералдыг казначействонун Тыва Республикада эргелелинчүдуртукчузу Солаңгы СААЯ берген.

— Солаңгы Николаевна, илерниң албан чери саң-хөө ашкарылгазының «Электроннуг бюджет» деп системазының оператору болуп турар-дыр. Бо системаны кирип турар ужуру-утказы болгаш орулгалары кандыгыл?

— «Электроннуг бюджет» системазын кирир кол солуглазы чүдөл дизе күрүнө эрге-чагыргазының болгаш эргелеп-башкарылганының ажилыга көскүлгаш ажык-чарлыг чорукту тургузары, күрүнө эргелеп-башкарылганын информастыг база лекommуникация технология-рын иделкейлиг ажылгаары. Электроннуг бюджет шупту ашкарылгаларга Россия Федерациязының бюджет системазының www.budget.gov.ru порталында көстүп турар. Ол ашкарылгалар хаагылыг деп ийи келтир. Ажык кезээнде хөй-ниити эрге-хөөзүңге хамаарышкан ийлу-дүрүм, сан-чурагайлар тургаш сайгарылгалыг медээ-надыглар кирген. Хаагылыг кезээнде — электроннуг саналыг дүлгүүр эзелериниң «хуу инеттери».

— Электроннуг бюджеттик ашкарылгалар чүдөл болуп турар и?

— Электроннуг бюджет эрге бүгү медээлерни чүглө электроннуг хевирже кирип турары ол эвес, бо системада албан черлериниң саң-ажил-агыйы-биле хол-каан чаңгыс-аай даңзылар (системлер), бизнес-чорудулга ажил-агый чорудулгалары инеттинген болуру. Ынчангаш бюджет херегилериниң кол ашкарылгаларына онлайн хевирге алда-контрольду чорутпун, телевиделдер кылырынга,

бюджет күүседиринге кончук таарымчалыг. Ниитизи-биле алырга, бюджет күүселдезиниң чаңгыс-аай арга-хевирлери ажылгаттынар болгаш медээ-надыгларны катап-катап кирип турбазы-биле эптиг. База бир чугула чүүл — бюджет акша-хөреңгизинге камналга, хөй саазын эргилдезин болдурбазы.

— Эрге-чагырга органна-рынга болгаш күрүнө албан черлеринге электроннуг бюджет чугула херек болгаш ажык-тыг-дыр харын, а анаа бөдүүн кижиге ооң херээ бар бе?

— Ийе, харыы маңаа чаңгыс: ыяап-ла херектиг. Чижээ, электроннуг бюджетте үндүрүлгелер, пособиелер, янзы-бүрү чарыгдалдар санап алыр калыкулар кириптинген. Ол ышкыш күрүнө программаларының болгаш инвестициялар дугайында дыңнадыглар, янзы-бүрү албан черлериниң сайтыларына кирир адрестер бар. Ындыг медээ-лер кижилерге херектиг, олар ону көргөш, боттарының акша-хөреңги талазы-биле арга-хоргаларын таарыштырып алыр, чарыгдалдарын планнаар, экономика адырында чүү болуп турарын билип алыр аргалыг болур.

Бо система таварыштыр кижилер эрге-чагыргаларның, албан черлериниң отчеттары, ажил-чорудулгазын, келир өйдө планнарын, оларның ачы-дузаларының дугайында тодаргай билип алырынга ажыктыг.

— Электроннуг бюджет системазын кирир талазы-биле амгы үеде силерниң эргелелде кандыг ажил чоруттунуп турарыл?

— «Электроннуг бюджет» системазының тургузуунда саң-хөөнү эргелеп-башкарырының бүгү талааларын хаара тудар

төлчүткен 12 иштиги система (подсистема) бар: реестрлер-биле ажил, хереглелдер садыглаашкынын башкары, бюджет планнаашкыны, орулгалар, чарыгдалдар, садып алышкынын башкарылганы, өрелер болгаш саң-хөө активтериниң башкарылганы, саң-хөөге хамаарышпас активтер, кадр курлавыры, акша-хөреңги, учет болгаш отчет, саң-хөө контролю, медээ-анализ хандырылганы. Иштиги бүгү системаларны ажылгалче кирирениң долу ажылы 2020 чылда доостур.

Амгы үеде бистиң эргелели-вис иштиги үш системаны — чарыгдалдар, садып алышкынын (госзакупки) башкарылганын, учет болгаш контроль талазын чогулгалыг шигээдип ап турар.

Садып алышкынын башкарырының иштиги системазы — «Электроннуг бюджеттик» кол өзү. Ынчангаш аңаа садып алышкынын планын, план-графикин кирир. Ол езугаар хереглелдерге садып алышкынын планы болгаш бюджет акшазының аразында харылзаалар тургустунар. Федералдыг хойлууга (№9944) дүүштүр ол чорук садып алышкынын адырынга контроль чорударынга Федералдыг казначейство органнарынга чаа хүлээлге болур.

— Учет-отчет хыналдазынга бо системаның ажыктыг талазы кандыгыл?

— Бо талазы-биле иштиги подсистема турарга, албан черлери боттарының отчеттарын

үстүндө турар бюджет тудукчуларынга үе-шаанда кирирениң дузалыг, бухгалтер болгаш башкарылга отчеттарының көскү болурунга салдарлыг. Ажил-агый чорудулгазының шупту фактылары бо подсистемага чаңгыс-аай реестрлер езугаар бүрүткеттинер. Отчеттар кирир хуусаалар кызырлы, саң-хөө, ажил-агый чорудулгазының учедунуң шынары экижиер, чаңгыс аай майыктарга үндезилзэн болуру-биле чер-черлерде бухгалтерлерниң ажылы чийгээр.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «Электроннуг бюджет» системазының эң-не онзагайы чүдөл дизе, эрге-чагырга органнары, албан черлери, организациялар шупту чаңгыс улуг системаның ажылгалчылары болур. Олар аразында чер-девискээрлер-биле аңгыланмас, ажил-чорудулгазынга кандыг-даа кызыгаарлар-биле кыстырбас.

Ооң түңнелинде ол стратегтик болгаш бюджет планнаашкынынга харылзаштырыкчы күш болур, ажылгалчыларның аразында харылзааларга орук ажыдар, эрге-чагырга органнарының ажил-чорудулгазының саң-хөө көргүзүлгелериниң дугайында медээлер алыр арга тургустунар. Ооң уламындан бюджет системазының ажык-чарлыг чорун улгадыр, шупту медээлер баштагы документизинге чедир онлайн хевирге тодаргай көргүстүнер.

Ынчангаш күрүнениң «Электроннуг бюджет» деп чаңгыс аай информастыг системазының ажык-дузалыг болгаш аргалары кызыгаар чок улуг. Ол бюджет политиказының дээштиин бедидеринче, ооң турум чорун быжылгаарынче угланган бурунгаар базым-дыр.

— Интервью бергениңер дээш четтирдим, Солаңгы Николаевна. Россия казначействонун тургустунган хүнү-биле байыр чедир-бишаан, силерниң ажил-чорудулгаңарга улуг чедиш-киннерни күзедим.

— Четтирдим. Бистиң профессионал байырлалымыс-биле коллегаларымыска байыр чедир, оларга тайбыңны, бүгү-ле чаагай чүүлдерни болгаш бедик өзүлдени күзедим. Ол ышкыш шудургу ажылы дээш, казначейство системазын сайзырадырынга улуг салышкыны дээш четтиргенимни илереттим.

Надежда ЭРГЕП.

Хомудал дептери МЭРДЕН ХАРЫЫ ЧҮГЕ ЧОГУЛ?

Бузар четкен бажыңнар дугайында программа база катап көдүрүлүп келгени бо материалды бижириңге идиг болду. Хоорай ортузунда, Тыва үндезин культура төвүнүн дужунда, Ленин кудумчузу 8 деп ийи каът барактың чурттакчылары элзэн хөй кижиге 2016 чылдың июнь 2-де «Шын» солунну дамчыштыр мэр В.Т. Хола-лыгже дүвүрелдин коңгазын каккан чагааны бижээнер.

Изиг чай келгенде, барактың девискээри, херим иштинде арыглары бажыңнарның санитарлыг байдалы дыка бергедзэн турган чүве. Ону харылап болгу дег компаниялар болгаш чуртталга-коммунал инспекциязы ду-залавас боорга, хоорайывыстың мэри черле бодунуң карактары-биле кээп көрүп, чон-биле ужуражылганы кылып, бир-ле дээштиг чүүлду аазаар боор деп улуг идегел-биле чагаа парлат-тынган соонда, манап-ла турган бис. Чамдык чурттакчылар бил-бээнивесте хуралдап каалкан бооп чадавас дээш, сураглары-выска, кым-даа шимзэн чок, келбээ-даа болду.

«Шындан» солунга харыы келген бе дээш, айтырамыска «Мэрияда парлалга харылап олурар ажылдакчы тывалап билбес, ону номчувас» — деп харыы берди. А бис Мэрияда ажылдакчыдан: «Дарга боду номчуду бе?» — деп телефон дамчыштыр айтырамыска, «Он очень занят, ему некогда» — деп харыы дыңналды.

Ынчаар-ла чайгы шөлзү үези узамдыгып, бижикилер бистер база өскээр чардыга берген, мындыг чүве. Бажыңныс эргилеп элвишаан, бузар барак-ла дээш кандыг-даа арыг-силиг байдал чок хевээр. Дыка-ла кээргенчиг, шыдамык чон-дур бис ийин. Амгы үеде солунда бижээни болза, дыка хөй түңнүг акша чарыттылган, а бажыңнар төндүр туттунмаан деп турар. Буруулуглар кымнарыл? Азы ол акша-биле өске хуу коттедждер кылдына берген эвес чүве бе? Инфляция, берге үелер чоруп турган-даа болза, «улуг өртектиг» чараш бажыңнар, мөөгүлөр дег, өзүп турары кыдында хөй карактарга көскү-ле чорду.

Нина СЕРЕНОТ,
РФ-тиң Журналистер
эвилелиниң кежигүнү.

ТЫВАНЫҢ СОЦИАЛ ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИ 2017-2019 ЧЫЛДАРДА

«Тывага 2017 чылда кризистиг эрге байдалды ажып эрте бээр арга бар, оон соондан регионнун экономиказын өзүлдөйгө деңнелче эдүрер» деп, Тываның 2017-2019 чылда социал-экономика башудур анаашкынын ажилдап кылган авторлар санап турар. Тываның азаа ук документиниң төлөвилелин адылаан. Ол регионнун чоокку 3 чылда сайзыралының кол үндезини болур.

Тетпур талазы-биле бурунгаар элзешкинер эрткен чылдар-биле ээрге, 2016 чылда 3,2 хуу өскөн. Ынчангаш Экономика яамызының санап алы-биле, 2017 чылда «Лунсин», «Егейхөмүр», «Тардан Голд» болгаш даа компанияларның ачызында үр бүдүрүлгези 4,5 хуу өзер, ол

ышкыш энергия хереглели, электроэнергетика объектилерин чаартыры өзүлдөйгө болур.

2016 чылда Тываның көдээ ажил-агый адыры келир үеже угланган. Бир чыл иштинде көдээ ажил-агый продуктуларын болбаазырадыр бүдүрүлгелерни ажылгалга кириген. Ооң түңнелинде, чижээлээрге, сүт продуктуларының бүдүрери 18,1 хуу чедир өскөн. Көдээ ажил-агый продуктуларының ниити өзүлдези дараазында чылдарда база хевээр артар. Ынчангаш 2019 чылда 8,2 млрд. рубль чедер.

Республикада тудуг талазы-биле өзүлдөлерниң хөмчээли эрткен чылдың деңнелинде артып турар. 2016 чылдың төңүзүндө ниитизи-биле 3,6 млрд. рубльди тургузар. Озал-ондактыг, бустур четкен бажыңнардан чурттакчы чонну

көжүрер талазы-биле программаны боттандырамын 2017 чылда 3,8 млрд. рубль, а 2019 чылда 4 азы 4,6 млрд. рубль чедир өзер чыгы. Амгы үеде чылда 90 муң чыгы дөрбелчин чуртталга метр бажыңнарын ажылгалга кирип турар, келир чылын бо көргүзүп 100, оон 133 дөрбелчин метр чедир өзер.

Регионнун орук-транспорт, харылзаа ажил-агыйында ниити байдалдың экижири көрдүнгөн. 2015 чылда Тывада асфальтылыг шывылыг оруктуң хөмчээли 15,7 км өскөн. 2018 чылда ыңдыг оруктар 40 км чедир өзер ужурулг.

2016 чылда ортумак болгаш биче бизнестин бүдүрүлгелериниң садыг-саарылгазын яамы 22,8 млрд. рубльге үнелзэн. Ындыг болза-даа хереглечилер рыногунун хөмчээли кызырлып, 99,5 хуу-ну тургускан. Ынчалза-даа бизнестин сай-

зырадыр талазы-биле Тываның Чазааның тускай көрдүнгөн программаларының деткимчези-биле Тывага 2019 чылда сайгарлыкчыларның садыг саарылгазы чылда ортумаа-биле 5-8 хуу, 27,7 млрд. рубль чедир өзер.

Республиканың чурттакчы чону до-раан эвес-даа бол, чоорту экономиканың эки талаже өскерлишкенин боттары эскерип эгелээрлер. Ортумаа шалың акшазының өзүлдөзи хереглээр барааннарның өрте-үнезиниң өзүлдөзиден элзэн чыдып каап турар болур, ыңдыг-даа болза 2018 чылда ыңдыг чүүл болбас, орулгалар херек кырында өзүп эгелээр деп авторлар санап турар. Ол ышкыш 2019 чылда 22,5 муң ажил чок чурттакчы чонну 21-20 муң чедир эвээже-дири база көрдүнгөн.

gov.tuva.ru-дан

• Хүннүң медээзи

АЖЫЛЫН
ТҮҢНЭЭН

ТР-ниң Чазааның бажыңына Тываның Чазааның Даргазының оралакчызы Артур Монгалдын удуртулгазы-биле 2016 чылда онза байдалдар болгаш хамааты камгалал хемчеглериниң күүселдезиниң талазы-биле база 2017 чылда салдынган сорулгаларны чугаалашкан.

2016 чылда республиканың девискээринге арга-арыг өрттери эрткен чылдан 77 хуу кызырылган. Бо чылдың 11 айларында 4 онза айыыл-халап болган. Ооң түңнелинде 5 кижилер амы-тынындан чарылган, 1 кижилер кемдээн. Улуг хар база долу дүшкен чылдагаан-биле 1 улуг орук-транспорт айыыл-халавы база 3 онза байдалдар демдеглеттинген. 27 суг айыыл-халавындан 30 кижилер амы-тынындан чарылган, 5 кижилер чок чиккен. Ырак малчын турлагларда болгаш сумуларда чурттакчы чонга тус чер чагыргалары профилактиктик болгаш информативтик медээлерни багай чорудуп турарын база сагындырылгыч СМС-ти алгаш-даа тоовайн, амы-тынын айыылгатаварыштырар чоруктар барын Россияның ОБЯ-ның ТР-де кол эргелелиниң начальниги Андрей Назаров демдеглезин.

Чурттакчы чоннуң айыыл-чок чоруун хандылар талазы-биле эки түңнелдерлиг Чаа-Хөл, Улуг-Хем болгаш Чеди-Хөл кожууннарның удуртукчуларын Россияның ОБЯ-ның Тывада кол эргелелиниң Дипломнары-биле шаңнаан.

Бистиң корр.

"Шынның"
почтазындан
ЧАДААНАЖЫЛАР
ЭР ХЕЙЛЕР!

Чадаананың Мерген-Херел Монгуш аттыг Культура ордузунуң баарында ажык шөлге неделяның четверг, пятница хүннеринде-ле майгынарны тиккеш, көдээ ажыл-агый продуктуларының делгелге саттылаашканын эрттирип турары чаңчылчаан.

Аңаа дириг хойларны, хаванарны, кастарны, чуурга базар дагаалардан бээр, бода болгаш шээр мал эттерин, ижин-хырынны, докурган манчыларны, сүттен кылган тыва чемнерни: өреме, саржаг, чөпкөк, ааржы, курут, эжегей, шөйгөн, баскан быштактарны, соктаан чинге-тарааны, тыртып каан тыва далганны, тайга тооруун чик өрткеке чонга садып турары таарымчалыг.

Ылаңгыя Бажың-Алаак суурдан кээп турар ак халаттыг аныяк кыстарның сүттен кылган ак чемнерин келген чон үр-даа болбаанда төндүр садып аппаарын аңаа барган санында-ла эскерер-дир мен. Чөөн-Хемчик кожууннуң чурттакчыларындан аңгыда, кожазында Сүт-Хөл кожууннуң чонун көдээ ажыл-агый продуктуларына хереглелин хандырып турары дээр-ле Чадаана хоорай чагыргазының, кожуун чагыргазының көдээ ажыл-агый эргелелиниң ажылдакчыларының тывынгар, сагыш човангыр ажылының түңнели дизиэмэ, чазыг болбас.

Чудур ХОВАЛЫГ,
Сүт-Хөлдүн Суг-Аксы суурнуң чурттакчызы.

Тыва чонда, Тывада Тока ышкаш эң-не сурагыл, билдингир кижилер чок турган. Ооң ады салгалдан салгалче улам-на билдингир болуп, бистиң төөгүвүс болуп артып турар.

Тываларда Тока ышкаш хей ат-сыптыг кижилер-даа чок. Ол орус езу-биле сагыл четтиртип алгаш, Тит деп аттыг болган. Москвага Чөөн чүктүн ажылчын чоннарының Коммунисттик университетин дооскаш келгенде, ооң ады Тока апарган. 1944 чылга чедир бүгү документтерге ол Салчак Тока Сурасович турган, 1944 чылдан бээр Салчак Тока Калбакхорекевич апарган дээрзин болгаш ол Кол, Маады деп аттарлыг база турганын билдингир эртемден М. Байыр-оол айтыкан.

Тыва чечен чогаал Токаның ады-биле эгелзэн. Тодарадыр болзувусса, 1931 чылда «Кинчини чаза шапканы» деп ном Тываның күрүнениң ном үндүрер черинген. Номнуң ады ында кирген дөрт авторнуң чогаалдарының аразында (Танчайның «Мээң көргеним», Шагдыр-Сюрюннүн «Канчап өөренген», С. Ивановтуң «Маадыр хүреш») Салчак Токаның «Хөлечиктиң човулаңы» деп чогаалы парлаттыганын. Оон бээр тыва чечен чогаалга Салчак Токаның салышкыны улуг салам болган. «Хөлечиктиң човулаңы» деп очерктен эгелзэш, шиилерни, тоожуларны ол хөйү-биле бижип арттырган. «Бистер, тыва чогаалчылар, Токаның «Тосчадырындан» үнген бис» — деп, чогаалчы Кызыл-Эник Кудажы тыва чогаалчылар болгаш тыва чечен чогаал дугайында кончук тодаргай болгаш шын-на чугаалаан.

Тывага орус чечен чогаалды тыва дылче очулдуруп ажылдарның эгезин база Тока салган. 1937 чылда «Пушкинниң өлүртке-ле, 100 чылын демдеглезэр» хемчеглерни Токаның эгелзешкини-биле демдегледип эрттирген болгаш Тока ынчан Пушкинниң «Чаадаевке» деп шүлүүн очулдурган парлаткан. Токаның очулдурган «Чаадаевке», Пюрбюннүн, Сарыг-оолдун, Идам-Сюрюннүн очулгалары-биле кады тыва чечен чогаалдың төөгүзүндө биригич очулгалар болур. Тыва чон орус чогаалды бир дугаарында ынчаар бодунуң дылынга номчааны ол болур. «Бистер, тыва чогаалчылар, улустуң аас чогаалындан болгаш Пушкинден үнген бис» — деп, Салчак Тока ону тодарадып каан.

Салчак Тока — тывалардан эң-не сурагыл кижилер.

Бир катап Москвага Күрүне библиотеканың хереглээн номмуну дилеп тура, Эфиопияның

номнарының картотеказын көөр ужурлуг апарган мен. Аңаа душ бооп Салчак Токаның «Араттың сөзү» деп тоожузуң ук чурттуң күрүне дылы — амхар дылче очулдуруп каанынга таваржы берген мен. «Араттың сөзү» амхар дылче чүгле очулдуруп каан эвес, ол чурттуң, бүгү Эфиопияның, школаларының делегей литературыны өөренир программасынче кирген чогаал болган. Ынчангаш эфиоп школалары бүрүзү «Араттың сөзү» чогаалдың чамдык эгелерин номчуп, өөренип эртер чогаалы болуп турганы ол. А кажан даштыкы күрүнелерде «Араттың сөзү» өөренип турда, ону тыва школаларының тыва чогаал эртемнеринге өөренимес ужурлуг чогаал деп бир үеде ыйыдып турганывыс чөгенчиг чүүл-дүр, төөгүвүске-даа, каш-ла санныг тыва чон бот-бодувуска хүндүткел база кам чогувус-тур.

Улуг ССРЭ-ниң номчукчуларына болгаш даштыкы чурттарга тыва делегейни бир дугаарында ажиткан тыва чечен чогаал Салчак Токаның «Араттың сөзү» болур. Ынчангы үеде бот-дугуннаан аңгы Тыва Арат Республика үезинде, 1943 чылда ол «В берестяном чуме» («Тосчадырда») деп ат-биле Москвага «Совет чогаалчы» («Советский писатель») деп ном үндүрер черге чырыкче парлаттыганын. А.Тэмринин (А. Пальмбах) болгаш тыва чогаалчы С. Пюрбюннүн очулдурган, С. Щипачевтуң редакторлааны 5 муң кезектиг 56 арынның ук чогаал шак ынчаар Тываның төөгүзүндө орус дылга парлаттыганын баштайгы тыва чечен чогаал болур.

1950 чылда ол-ла ат-биле ук тоожу база-ла ол «Совет чогаалчы» («Советский писатель») деп ном үндүрер черге парлаттыганын. Бо үндүрүлгедө бир онзагай чүүл бар. Ол чүп дээрге Салчак Тока чаа эгелерни немеп бижип каан болганындан 180 арынның 30 муң кезектиг кылдыр үнгени болур болгаш очулдурукчузун чүгле А. Тэмрин деп айтып каан, база бир очулдурукчузу С. Пюрбюннүн ады чок.

Салчак Токаның «Араттың сөзү» деп чогаалының эң-не «дүжүттүү» 1951 чыл болган. Ол чылын Тывага болгаш Москвага «Совет чогаалчы» («Советский писатель»), «Госполитиздат» деп ийи аңгы ном үндүрер черлерге болгаш Новосибирск хоорайга хөй кезектерлиг парлаттыганын. Тываның болгаш Москваның «Совет чогаалчы» деп ном үндүрер черлерге үнген номнарда «Тока Салчак Калбакхорекевичиге «Араттың сөзү» деп тоожузу дээш 1950 чылдың Сталин шаңналының үшкү чергезин тывыскан» деп бижилгелер бар. Шак-ла ол бижилге Коми ном үндүрер черге үнген үндүрүлгезинде база бар. Оон бээр-ле «Араттың сөзү» казах, хакас, алтай, кыргыз, украин, эстон, якут дээш, ССРЭ-ниң оон-даа аңгы чоннарының дылдарынче очулдуртунган. Ооң-биле чергелештир ол чылдардан эгелеп немец, англи, испан,

болгар, венгер, поляк, кыдат, хинди база өске-даа даштыкы дылдарже очулдуртунган. Ынчангаш «Араттың сөзү» даштыкы чурттарже, даштыкы хөй-хөй дылдарже очулдуртунган баштайгы тыва чечен чогаал болур.

1950 чылда «Араттың сөзү» деп тоожузу дээш Салчак Тока ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының 3-кү чергезинге төлөптиг болган. Ынчангы үеде ук шаңналды Сталин аттыг шаңнал деп адап турган. Тодарадыр болзувусса, «Араттың сөзү» деп чогаал Сталин аттыг шаңналдың 3-кү чергезин алганы ол. Эрткен 2015 чылда ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын алганындан бээр 65 чыл ою болган.

Ол үеде ук шаңнал 25 муң рубль эдеринчилиг турган. Ол үенин-биле алырга, хөй түң. А ол шаңнал акшазын Салчак Тока чуртунга, чонунга өргээнин улус чонда калбаа-биле билдинмес артышаан. Тодарадырга, өскөн чер, чурту Дерзиг-Аксында культура одаан ук шаңнал акша-биле туттуруп каан. Токадан аңгы, кайы, кым деп тыва чогаалчы бодунуң шаңнал акшазы-биле шак ындыг чүүл кылган-дыр? Сагынгаш-даа, дилээш-даа тыппас-дыр бис. А Россия чергелиг алыр болзувусса, чогаалчы Михаил Шолохов Нобель шаңналының акшазы-биле чурттап чорааны Вешенская станицаында школа туттуруп каанын билер бис.

Тока бодунуң үезинде Совет Эвилелиниң эң улуг шаңналы — күрүне шаңналын алган баштайгы тыва чогаалчы болуп турар. Токаның алганы ышкаш шак ол хире чергелиг күрүне шаңналын алган оон өске тыва чогаал-даа, чогаалчы-даа амдызында чок. Бо чүүлү бистер ам-даа үнелевейн чоруур бис. Ол хире улуг хемчээлдиг, бедик деңнелдиг шаңнал алган юбилейлиг чылдарда аңаа хамаарышкан кандыг-даа хемчеглер эрттирбейн турары дүвүренчиг болгаш ыядынчыг айтырыг болгу дег. Ук шаңнал-биле туттурган культура одаанга республика чергелиг чүү-даа эртпес, ынаар экскурсияларны сургуулдар болгаш өөреникчилер аразынага организаставайн турар.

Улуг шаңнал акшазы-биле туттурган Культура одаан тыва чечен чогаалдың, тыва культураның езулуг изиг одаа кылдыр кылыр үе, мен бодаарымга, шагда келген ийин. Улуг чогаалчыларның ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан эртем-практиктик конференцияларны, уран номчулгаларны аңаа, ук Культура одаанга эрттирер болза, улам дээштиг болгу дег. Ооң-биле чергелештир ырак-узактан Тываны сонургап келгеннерге база бир көргүзүп болур төөгүвүс арны, чоргааралывыс болур-дур.

Өскөн чери Дерзиг-Аксынга Токаның музей-комплексин кылыры, тыва чоннуң дем сеткилин каттыштырары, өске чоннар-биле харылзаа тударда, кол быраларның бирээзи апаар ужурлуг.

Тока чонга чоок чораан. Ооң бодунуң үезинде организакачы чоруу чүгле ажыл-ишке эвес, а

амыдыралда көскү турган, бөмбүүн ойнаарына хөй кижилерни хаара тудуп, тачон аразына ол оюнунун тередикчизи болган дээр. База демдеглезэр ужурлуг Бодунуң кады ажылдап чораш-өөрүндө «Сен театр барды бе?» — деп, айтырыгны Тока да бо-ла сала бергилээр чорашынчангаш ол үеде Кызыл хоорга чурттап, ажылдап чорашын ылаңгыя ооң чанынга, чогуу ажылдап турганнар теат чүү болур болдур, ону эртт бес көөр база киржир тургындындан-на уран чүүлге тыва чон аңаа улам хандыкш сонургап база ооң сайзыр хөгжүлдизинге боттары салыкынныг болуп турган. Шак чачар аныяк республиканың нун спортче база культура ажылдарже хаара тудуп чораш дээрге Токаның организакачыл-чорудулгазының көрөчези болур. Тока — улу организакачы, бодунуң үлөгө биле чаа-чаа ажыл-херектер кижилерни эвилелдеп, ола езулуг-ла сылдыс болгаш айтчы болуп чораан.

Кандыг-даа ниитилел бодунуң кижилери-биле байл солун, ханы төөгүлүг. Кандаа кижилер бодунуң үезиниң те болур. Бир үениң солун төөгү кижилерин дараазында салгатааныштырары, оларга ооң дуйында хөйну арттырып каары үеде чурттап турар кижилер дорт хүлээлгези болур. Ол чү келир салгалдарның сагыш-сикил культуразын бедик, оларни делегей көрүүшкүнүн делг кылдыр хевирлээр чугула иделогтуг ажыл болур.

Бо хүннерде бодап олурар Тока аттыг шаңналды уран чү ажылдакчыларына тургузар артык эвес хире. Бо таварылга бистер Токаның адын долганга буруудадышкыннар өскелери ам-даа коргуушкунда тутпуша хевээр, ол чоруктан хосталы уштунар болзувусса эки. Ий төөгү төөгү-дүр. Ооң кылга эгелээшкыннерин, ажыл-херээ барымдаалап көрүп, үнелээ ужурлуг чүүлдеривис хөй-дүр.

Салчак Токаның салым чолунуң сылдызы Кодур-оо биле Биче-кыс дугайында тоолдыңнап өскөн тос-чадырында үнгөш, хөлечиктиң човулаңы көрүп чораан кинчини чаза шап каш, Москва майда турда, ий хеминиң баштарында булак талгаш, үүр даргазына үш чы нүүрүн көргөш, херээженге ачы хавыяаны хайырлааш, Узун-Кара биле Семис-Карага баштадып Каргыга чорааш, хайыракан чылар-биле база чоннуң оглу биле кады Хомду дайынынга киришкеш, Улуг ужаларже кирип ада көрбээнин оглу көргөш, боттанган күзели-биле Чаа Тывага чедип келген.

Ооң ажыл-чорудулгазы келир салгалдарга солун төөгү болгаш чоргаарал, чазыглардан кичээл дириг болгаш хөй-аът кириер сагызын болуп чоруур ужурлуг. Чүнү-даа үе боду шылтап эккээр. Үе эрткен тудум, Тока төөгүвүстүң чонга улам билдингир арны болур.

Сайлыкмаа КОМБУ.

Эки, хүндүлүг редакция!
«Шын» солуну чылдың-
на үстөй чыгыптырып ап,
номчуп турар мен. Бо удаада
бодум бижип шенеп көрзө
дээш, акымның дугайында
бижип чорудуп олур мен.

Акымны Сүрүң Сендажы-
н Күжүгет дээр. Ол калбак
мергежилдин механизатору кижини,
ткен чүс чылдың 70 чылда-
нда Кызылдың №1 көдээ ме-
ханизация училищезин дооскан.
үеде бо училищени доозарга,
акторист-машинист мерге-
лден аңгыда, үшкү класстың
лаачызының шындыгызын
а тылсып турган. Ынчангаш
бак мергежилдин механизатору
деп адап турганы ол.

Доозуп келгеш, Бижикиг-

● Ажыл-ишчи кижини

ОВУР-ХЕВИРИ УТТУНДУРБАС

Хая суурга бистиң чанывыска
үр-даа болбаан кижини ол. Ажыл
чок олуруп албас-тыр мен дээш,
Чадаанага барып, №3 орук-сел-
телге участогунга С-70 маркалыг
күчүлүг бульдозер (үстүрер)
трактор башкара берген. Акым
бо орук участогунга 20 чыл ажыр
ажылдааш, Чөөн-Хемчик, Сүт-
Хөл, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга,
ыраккы кадыр-берт Мөңгүн-Тайга
кожууннарның оруктарын шупту-
зун кылышкан.

90 чылдарның эгезинде чурт
экономика кризиске таварыш-
кан соонда, акымның ажылдап

турганы орук участогу буурап
дүшкен. Акым черле ажыл-агый-
жы, сагынгыр-тывынгыр кижини
болгаш, Бижикиг-Хая суурга
дедир чедип келгеш, арат-та-
раачын ажыл-агыйын эгелзэн.
Шыраа-Булактын кагдынган та-
раа шөлдерин арендага алгаш,
бодунун «Белорусь» тракторун
мунупкаш, чер-чери-биле кал-
бак-делгем ховуну дүн-хүн чок
ажылдап тургаш, чардыргаш,
чинге-тараа чаштырып тараан.

Шыраа-Булактын Доора-Даг
чанында шөлдериниң, Суглуг-Ой
ховузуңун дүжүдү ол күзүн хөлчөк

чаагай болган. Алдын-сарыг
тараа салгын-сырынга алдынна-
лып чалгып чытканын ынчан бир
дугаар көргөн мен. Хөлчөк-ла
чараш боор чораан. Ооң соонда
ол дег ынчаар чаагай үнгөн та-
раа черле көрбээн мен. Чаагай
үнгөн тарааны акым эжиниң
комбайны-биле 2-3 хүн кезип
келген. Тараа кезер комбайнның
кырында бункери дола бээр-
ле, туруп аар. ГАЗ-53 мунган эки
халдып келгеш, шорго адаанга
тургузуптарга, алдын-сарыг та-
рааны ша-даа чедирбейн машина
кырынче саарыптар боор чораан.

Ынчан 5-6 класс өөреникчизи
кижи машинага олуруп амырап-
ла турар мен. Ол чылын акымның
тараан тараагы үш машина ишти
болган.

Ол үеде акымның кады ажыл-
дап чораан эш-өөрү ам хоочуннар
болган. Хоптак-оол Монгуш, Ок-
пан-оол Дагбы, Мандарбаа Саяа
оларны база Оюн-оол, Комбужап
Күжүгеттерни эки сактыр-дыр
мен. Акым ооң соонда озал-он-
дакка таварышкыш чок болган.
Сагынгыр-тывынгыр, ажылчын,
кежээ акымның омур-хевирини
ынчалдыр сагымда уттундур-
бас болуп мөңгези-биле артып
калган.

Чечен-оол КҮЖҮГЕТ.

Бижикиг-Хая суур.

Чуртталганың кол утказы — ажыл-иш.
Улуг ат-алдарны чүгле күш-ажылга
динген, кончуг кызымак, шудургу,
ин чуртунуң сайзыралыңа бүгү күжүн,
ин берип, ак сеткилдий-биле ажыл-
чоруур, бодунуң мергежилеңге ынак,
е төлөптүг кижилер чедип алып,
л-агыйның чедишкенини, улуг
нишкениң чайынналган түңнелдери
үеде кижини сорунзалап, ат-алдарга
рип эккээр.

о тоожунуң кол маадыры — каас-ча-
бойдус чурумалдыг. Өвүр кожунуңуң
аты сумузуңуң Тумат уктуг, амдыы
горлар деп төрөл-бөлүктүң салгалы
р Салчак-оол Саянович Санаа. Ол
сагыш-сеткилин, билиин, күжүн, чурт-
зын чүгле орук тудуунга тураскаат-
п түңнел сөс хөй-хөй арыннарны
кчуга ажыдар. Арын бүрүзү эгелиг,
лүг, төнчүлүг болза-даа, катап-та-
ас салым-чолдуг.

юлу биле Ирбитей деп ийи хем-
кызыгаарлаттыңан, төөгүдөн бээр
тыг Чалааты сумузуңуң аңчы, мал-
арат ажыл-агыйлыг Санааларның
лезинге бо тоожунуң маадыры
үнгөн. Ол алдар-хүндүнүң төлөптүг
кчизи дээрзин өндүр улуг ажыл-
тери сөс чокка бадыткаан. Ооң
нде ачы-хавыялыг шаңналдары
иң Ордени болгаш «Шылгараңгай
кыл дээш» медалы чайнап чоруур.
каш «ТР-ниң алдарлыг ажылдак-
», «РФ-тиң хүндүлүг орукчузу» деп
лүг аттарның, ТР-ниң Чазааның
ш Дээди Хуралының Хүндүлел
гериниң база эдилекчизи.

угнуң эки-багай шынары кандыг
хөргүндөн акканыңдан болур, а
иң — кандыг черге төртүтүнгениңден
инер деп чугаа бар. Чамдык
ириң төртүтүнген чери амыдыра-
ажык-дузаны хайырлаар.

лчак-оол Саяновичиниң ада-
иң бурун төөгүлүг чуртунуң соңгу
нды Уула сыны-биле кажалаттын-
рнуу чүгү Амдайгың, Алды, Үстүү
Хөлдер, Успа-Хөл болгаш Моол
иле кызыгаарлаттыңан.

ызаа черниң одар-белчири шээр
и бода малга тааржыр, четчир,
ени сүүзүнүг, кат-чимистиг, аң-
кайгамчык байлак оран. Ооң де-
инге шаг-төөгүдөн бээр туматтар
иел аймак турум чурттап чораан.

чуртунуң кызыгаарын төөгүдөн
мгалап, хумагалап, ада-өгбезиниң
наштарында амдыгаа дээр малын
ооң байлаан карак огу дег камга-
-чаңчылын сагып, чурттап турар.

ынчаар чурттап чораан тос-
ар деп төрөл аймактың бурун
кончуг солун. Ол аймактың оглу
-оол Санаа ынчан, 1968 чыл-
р кожунуңуң Торгалыг ортумак
иң доозуп турган. Ол үеде көдээ
га орук-суур болгаш тудуг че-
р-аньяк оолдар, кыстарны хаара
ылган. Хөй-ниити ажылдарыңа
ирип, дыштаныр хүннерде шөфтө-
ан. Ол үеде чоннуң иделкейи-даа,
эзи-даа аажок улуг чораан. Ооң
дан Салчак-оол Санаа школаны
иш, орук септелгезинге ажылдай
Доң соонда ол-ла хевээр бүгү-ле
лчы назынында чүгле орук ажыл-
-бараан болган. Тоожунуң маады-

● «Шынның» сылдызы» мөөрейге

САЯН ДЭЭРБЭЭ

(Тоожудан үзүндү)

ры мындыг сактышкыны чугаалай-дыр:

— Ынча хөй чылдар дургузунда ыржым-
шыпшың талыгырда чыдып турган эң-не
айыылдыг улуг арт-сынның оруктарын
диргизип, чолаачыларга айыыл-халап
турбазын дээш, каш катап Москваже
чоруп, бар-ла аргаларны ажылдап, шын-
зыдып, тайылбырлап, арыг сеткилимден
бүзүредип тургаш, Саян сынның оруун
кылдыртып кааным ол чүве. Ол эрткен
үени кайын уттуп шыдаар ийик мен,
болганчок-ла сагышка кирип, «Саян дээр-
бээ» карака чуруттунуп келир-дир.

Ынчаарда 1991 чылдың кыжы чүве.
Ол үеде улуг килдистиң дарга-
зы турган мен. Танзыбейниң куратору
Г.Н.Саар, өңчү талазы-биле специалист
В.В.Лазарев үжүлзү ол суурга эртенги шак-
та чедип келдивис. Олар ажылының айы-
биле аңаа артып калган, а мен Абаканче
ажыл-херээм аайы-биле чоруткаш, ол-ла
хүн Танзыбейже дедир ээл келдим. Саян
дааның шиш бажында орукту «Полка»
дидир. «Орук хагдынган» деп кижилерим
бо-ла серт чок олурлар. Мен «Волга» ма-
шинамны аңаа тургузуп кааш, «КамАЗ»
долдур сай чүдүрүп алгаш, арт кырынче
халдып үнүптүм. Саян кырынче үнер
дээн машиналарның эң сөөлүзү Чебежек
көөрүүндө тур. Машиналарның чүгле
чаңгыс Абакан талазындан чыскаалып ал-
ган узуну 10 км. Чүү боор ийик, долдур сай
сөөрткен чүктүг «КамАЗ»-биле оларның
кыды-биле чүткүдүп үнүп ор бис. Орук-
та тырылдыр турупкан машиналарның
чолаачыларының алгы-кышкызы-даа
кедергей. Билдингир-ле, оочур бажынче
шургул, чүткүп чоруур дидир турганнар
боор. Мен оларга тайылбырлап чугаала-
дым: «Бистер, орукчулар-дыр бис, дүргөн
эрттирип көрүңер!» — дээримге, олар улам
хорадап турлар:

— Чолаачылар түрөп, хилинчектенип
тур бис!... — деп, артывыста чүгле майт-
шорт. Сактырга, бистер-ле орукту дуй
моондактап алган ышкаш. Ынчалдыр-ла
соовуста сөглөнип артып калганнар.

Шак ынчаар чүткүдүп чорааш, 698 ки-
лометрге чедип келдивис. Оон ыңай орук
шуут муңгаш, канчаар-даа аргазы чок. Ол
дээрге Буйба арттың кыры. Машинадан
үнүп кээримге, хаттың күжү кижини ужу-
ра шааптар чыгы. Ам Саян дааның кырынга
чедир 3 хире километр арткан. Оон ыңай
орук чок, база-ла муңгаш деп билдим.

Думчукка тулганда, бызаа сугжу деп
чүве бо-ла-дыр. Ам канчаар, чинге шет сый
дыртып алгаш, ону тудуп алгаш, басып чо-
руптум. Кол-ла сорулгам, харылзакыптар
черге чедип алыры. Ында рация бар-ла
болгай. Улуг даргам Трофимовче берге
байдалды дүргөн дамчыдар. Немелде
күштү ийи таладан чорудуп, хемчезин алыр
кылдыр. Ол-ла чадаг ужа-тура халып ор-
гаш, ында галерея чоогунда, силос оңгары
дээр ээр чер бар чүве, аңаа үргүлчү хар
дүвүлөп турар, орта арай деп-ле чедип
келдим. Ында ийи чолаачы аай-дедир
кылаштажып турлар.

— Эки, оолдар! Силерниң машинаңар

кайыл? — деп айтырдым.

— Бис бо кабина кырында кылаштажып

тур бис — диштилер.

Шынап-ла, кабиналарның кыры кызыл-

сарыг, ооң кырында кылаштап турар болду.

— Машинаңар марказы чүл?

— Урал-дар-дыр ийин, чүк сөөртүр.

— Бо хире улуг, бедик машиналарны

канчап дуй хадыдып алганыңар ол?

— Машинавыс чаза тепкиленип эгелзэн,

ону казып турувуста-ла, беш-даа минут

четпээн чүве-дир ийин, дораан-на машина

көзүлбейн барган.

Хөөкүй оолдарның донуп, дожааны-

даа кедергей.

— Бээр кылаштажыңар, оолдар — дээш,

оларны эдертип алгаш, Абакан талазында

турар машиналарже кирип кааш, улаш-

тыр басып чоруптум. Орук дургаар хамык

машиналар шупту хар адаанда, ында

кижилер та бар, та чок. Кижини бар болза,

олура албыгып, угарлап калыр болгай.

Кабиналарны кезий соктап, алгырып тур-

гаш, он алды чолаачыны үндүрүп эккеп,

ай-дедир күш кирип шимчеткеш, база-ла

машиналарже олуртуп, ынчаар-ла кам-

галадым.

Абакан талазында галереяның 500

Ахире метр черде оруктуң ора-со-

мазы шуут көзүлбес. «Полка» дидир чери

бо-ла болгай. Ооң шыпшык бажын доштал-

ган хөртүк шыпкан. Артында иемдик апар-

ган, ооң кырынга кижини канчап-даа туруп

шыдавас, хаттың күжү кедереп турар. Ол

минутада бажымга командирниң дужаа-

лы кирип келген: «Ам дораан күүсет!».

Медерелим ол дужаалды күүседип ки-

рипкен. Союп-үңгөп, канчап-даа чорааш,

бо бергени албан шыдажып эртер мен.

Командирниң дужаалын күүседир апаар.

Ынчаар боданыпкаш, шуут-ла коргар,

сестир байдалым читкен, чүгле бурунгаар

булганып, үңгөп-союп чоруп-ла олур мен.

«Бо мээң үңгөп чоруп ораарым дошталган

хар адаанда та чеже машина бар, чолаа-

чылары та үнүп четтиккен, та четтикпээн»

дээн бодадан арны-бажым изиңейип

келген. «А-аа, бир эвес чолаачылар ка-

бинадан үңгөп үнүп четтикпээн болза, ат

болган» деп бодапкаш, галереяның иш-

тинче кири үңгөп келдим. Дагдан баткан

хар көшке галереяның Абакан талазын

шуут дуй шаапкан, чүгле хензиг үт көстүп

тур. Ол үттеп үңгөп чыткаш, союп кирип

келдим. Узуну чүгле 160 хире метр, ооң

дооразын хат хөртүктөй дуглапкан. Бир

автогрейдерниң чартыгы көстүп тур.

Харны ырадыр октап аштаар ийи улуг

техника турган чүве. Кайызы-даа көшкеге

бастыргаш, хар адаанда барган, чолаачы-

ларын арай деп ушта тартып эккелдим.

Бирээзи даштыкы хевин уштуп каапкаш,

арай боорда союп үнгөн.

— Өскелериңер кайыл?

— Дуу ажык черде, ынаар машиналар

кабиназында боор оң — диди.

Ол хире коргунчуг кадырны үңгөп-союп

эртип келген кижини хөл кыдында вахтаже

далажыптым. Бүткүр бодум ак шаң хы-

раа, идик-хевим-даа дошталган. Вахтага

маңнап келгеш, өл хевимни ужулгаш,
кургадай салып кааш, дораан рацияга
келдим. Кончуг шалыпкын Кызыл — Туран
— Танзыбей — Хакасияның орук черлеринче
долгап, харылзакыптым. Абакан — Кызыл
талазындан чаңгыс-даа, машина-техника
чорутпазын сагындырып, чүү херегин улуг
даргам Трофимовка дамчыдыпкаш, бо
берге байдалды шалыпкыны-биле удуртуп
кириптим.

Даң аткан. Дүүнүг коргунчуг шуурган,
хат соксаан. Хондур чаза хадып
каапканыңдан бойдус бир-ле ыржым-
шыпшың байдалда. Орукта хар адаанда
чеже машинаның бары билдинмес. Чоор-
ту тодарап келгени болза, «Силосная»
оңгарда, ол дээрге 600-тен эгелзэш 603
километрге чедир таптыг-ла 45 машина
хар адаанче кирген, чолаачылары үне хал-
чып четтигипкен. Ийи хонганда кайы-даа
таладан күштүг техникалар дузалажып
чедип келген. Кывар-чаар материалдарны
база эккелген. Вертолет-биле аш-чемни
база эккелген. Кызыл талазындан Абакан
бар чораан автобус пассажирлерин орук-
та вахтаның ниити чуртталга бажыңыга
хонар кылдыр, а бир талазынче чорук
кылганнарны Танзыбейниң орук черинге
хондурары-биле ажылды организаастаан.

Орукту үш хүннүг дургузунда аштап,
казып келгештин, баштай хар адаанче
кирген күштүг техникаларны, ийи бульдо-
зерни уштуп алдывыс. Ооң соонда 40 ажыг
машиналарны чаңгыстап ужулган. Беш
километр хире черге чүгле чаңгыс маши-
на каржып эртер орукту казып үндүргөш,
чыскаалган хөй машиналарны Кызыл
талазынче эрттирген бис.

Адак сөөлүндө Абакандан келген ма-
шинаны доскаш олурупкаш, вахтага кел-
геш, орун кырынга чыдыпканымын билер
мен. Канчангаш-ла удуп-оттуп чыдарымга,
мени улус оттуруп турар ышкаш болган.
Карактарым ажыдып келгеш, арай деп-ле
көөрүмге, Танзыбейге мени манап олурган
ийи даргам Лазарев биле Саар болду.

— Ам чанаалыңар, чоруулунар, туруп
көрүңер, Саянович — деп, мени тыртып
турлар. Эртенинде, чүү-даа болбаан дег,
ажылдап олур-ла мен. Меңээ кым-даа
чүнү-даа ыыттапас, даргаларымга ол бүгү
изиг-даа эвес, соок-даа эвес, хаайыңга-
даа какпас болган.

Бистиң орукчуларывыстың улуг хар
аштаар күштүг техникалары четчир бол-
гаш, дүн-хүн дивейн, ынчаар ажылдап
тургаш, оруктарны көшке хардан кончуг
шалыпкыны-биле аштап каапкан.

Красноярск болгаш Хакасияның со-
луннарнынга Тываны бактап бижип турган.
«Красноярск девискээринде Тываның
орукчулары чүү дээш ажылдап турарыл?»,
Тываның орук аштаптар өөделиг техни-
казы-даа чок, шуут чедишпес, үрелик,
эргижирзэн...» дээш, канчаар нүгүлдөп
биживзэн дээр. Ол дээрге адааргал-дыр.

Трофимов баштаан мээң даргаларым
ол чөптүг эвес чорукка удур чаңгыс-даа ха-
ры сөс чугаалаваан. «Тыва автооруктуң»
улуг килдизинде дын чаңгыс тыва специа-
лист кижиниң мээң сагымым аарып, баа-
рым ажып турган. Сөөлүндө кээп билген
мен, оларның угаан-сагыжы, изиг чүрээ
Тывада эвес, чүгле Саян артында болчук
— деп, Салчак-оол Саянович чугаазын
доозуп кагды.

Лидия ИРГИТ,
журналист.

• Олут орбас, ажылгыр-кежээ ава дугайында

АВАЙЫМГА КАЙЫЫН ЧЕДЕР

Чаяаттыгаш чурттап чоруур черивисти анаа эвес Таңды Тывазы дээн болгай. Таңды сыннары — Тывавысты дургаар шөйлүп баткан, бойдузувустун мөңгө, чурумалдыг даглары. Караңгы көк, ылым-чылым апарган чыдар тайгаларның эдээнде кайгамчык чараш булуңнарның бирээзи болур алдар-аттыг Элегеске бистиң ававыс Татьяна Семеновна Симчит Танзын-оолдарның 3 ажы-төлүнүн хеймери бооп төртүтүнген. Аказы, кырган-ачавыс, Семеновна Херекович Танзын-оол күрүнө, партия ажылдакчызы чораан болгаш, республиканың кайы кожунунче чорудуптар болдур, аңаа өг-бүлөзи-биле ажылдап, амыдырап чурттап чораан. Ававыс көңгүс чаш тургаш, төрзэн иезин оскунар салым-хууга таварышкан. Кырган-ававысты Минзеңмаа Сувановна дээр, угу ат-сураглыг Ажыкай бээзиниң оглу Чылбак-оолдун уруунун уруу.

Ававыс аказының ийи дугаар өг-бүлөзиниң ажы-төлүнүн аразына өскөн. Кады төрзэн ийи акызы — улуу Дадар-оол интернатка, бичиизи Кошкар-оол азырандыга барган.

Бичи кижиге ада-иезиниң ылаңгыя авазының эргелели, чылыг-чымчак сөзү, амыдыралчы өөредии тоң чугула. Ол бүгү ававысты оюп эрте бергени кээргенчиг болгаш хомуданчыг. Бажың-балгаттың төнмөс-батпас ажылын өскөлөрдөн хөйну кылыр үүлени эдилеп чораан-даа болза, школага авам эки өөреникчилерниң санына кирип турган. Кызыл-Арыг, Кызыл, Межегей школаларына өөренип, доозарда Бай-Хаакка дооскаш, ол-ла 1962 чылда Улан-Удэниң педагогика-институдунче кирип алган. Биология, химия башкызы мергежилдиг бооп, 1967 чылда чедииникиниң дооскаш, хуваалда езугаар Тес-Хем кожунунун Чыргаланды суурга аныяк специалист бооп ажылдап чедер берген. Аныяк башкы улус-чонунун ажы-төлүн өөредип кижизидер буянныг херекке үлүүн кириштирип, шудургу ажылдап турган.

Езулуг тыва кыс кижиниң бүдүжү ававыста — биче сеткилдиг, бөдүүн, кызымак. Ол 1968 чылда ававыс Авый-оол Дадар-овичиге душкаш, Симчиттерниң хеймер

кенни болган. Ол-ла чылдың октябрыда дун уруу, 1 чыл ажыг болгаш 2 дугаар кызы төртүтүнген. Амыдырал бодунун агымы-биле шуудаан. Ававыстың баштайгы өөреникчилери ам бо хүнде 50-60 харлыг апаргылаан, башкызын сактып чугаалажып, ужуражып чоруурлар.

1972 чылда өг-бүлөвис Самагалдайже көшкен. Аңаа уругларының арткан үжү чырык черге бодараан. Ажы-төлүнүн келир үезин бодап, бүгү чуртка өскерлишкinnen эгелей бээрин өттүр көргөн-даа ышкаш, 1979 чылда Кызыл хоорайже көшкеннер.

Республиканың өскүс уруглар школа-интернады — ававыстың пенсия үнүжө ажылдаан ынак школазы. Кызымак-кай, шудургу ажылы-биле эш-өөрүнүн, коллективиниң хүндүткелин чаалап алган. Бүгү күжү, сагыш-сеткили-биле ажылына бердинген башкы кижиниң ажылы харысалгалыг-ла, а ада-иези чок арткан уруглар-биле ажылдаары ийи дакпыр харысалга. Дүннүн караңгызы, хүндүскүнүн чымыжы, чайның изии, кыштын соогу, дыштаныр-дыштанмас хүн дивейн, 2-3 кижиниң ажылын элчештир кылып, дыкала кызып чорааш, бисти бут кырынга тургусканнар.

Ачавыс ажылының авайы-биле кежээки

шактарда азы дыштаныр хүннерде концерттер, репетициялар, көрүлдөлдөр дээш ыңай-бээр чоруп каарга, ававыс ажы-төлүн кажан-даа түрөтпейн, школазынга ажылдавышаан, четтигип турган. Кажан ажы-төлүнүн ажы-төлү көстүп эгелээр, оларны азыражып эгелээн. Улуг уйнуу Алдынай ам 23 харлыг. Авам амгы үеде хеймер уруунун чаш ажы-төлүн карактажып, ажык-дузанын көргүзүп чоруур. 75 харлап, назыйлай-даа берзе, анаа черле олуруп шыдапас бир-ле чүвени кылган-туткан, каяа-даа дузанын көргүзүксээр, эмин эрттир биче сеткилдиг. «Дыштан, авай» — дээр, хомудай бээр, мындыг онзагай кижиге болгай.

Ачавыс берге аарыгның халавындан адырып шыдавайн, 2014 чылда чырык өртемчеден чарлып чорутса-даа, ававыс амгы хүнге чедир амыдырал дээш кызып чурттап чоруур. Амгы үеде улуг уруу Оюмаа (чүүлдүн автору) 9 дугаар школада орус дыл болгаш литература башкызы, РФ-тиң өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы. Өөнүн ээзи Шолбан Семисович Монгуш Кызылдың 1 дугаар поликлиниказының чолаачызы. Олар 2 ажы-төлдүг. Улуг уруу Алдынай Москваның күрүнениң О.Е. Кутафин аттыг

юридиктиг университетин дооскаш, а үеде Францияда өг-бүлө тудуп, ажылдап чурттап чоруур. Оглу Шагдыр Кызыл 5 дугаар гимназиязының 11-ги классы. Ол баскетболга республиканың каш дээр чыгыр чемпиону.

Симчиттерниң ортун кызы Чойган — медицина эртемнериниң кандидаты. Ол хөй чылдарда Москва хоорайга, Москва деп чуртка ажылдап, чурттап чораан. Амгы үеде Кызылдың эмчи колледжин башкы. Өөнүн ээзи Валерий Алексеевич Неверов база эмчи. Оларның уруу Л.Күрүнө лицейинде 6-гы классчы.

Оолдарының улуу Кызыл-Маа — филология эртемнериниң кандидаты, Тываның гуманитарлыг болгаш социал-экономиктиг шинчилел институтунун дыл секторунун башкы эртем ажылдакчызы. Өөнүн ишти М.Хеймер-ооловна республиканың кайы чейство эргелелинде салбыр эргелелч Олар 4 ажы-төлдүг.

Ортун оглу Эртем-Херел — «Ай» деп компьютер төвүнүн директору. Өөнүн ишти Саяна Хереловна — дээди эртем эмчи. Оларның 3 ажы-төлүнүн улуу А.Хаак чуруттунар салым-чааныг, олар бүрү мөөрейлерниң тиилекчизи.

Хеймеривис Светлана — ТР-ниң Дарыя судунун бухгалтери. Өөнүн ээзи Ю.Кимович Лаа — аңыыр черинде юр эртемниг салбыр эргелекчизи. Олар хөй ажы-төлдүг, 2 кызы школачы, ар ийизи амдыызында чаш.

«Иениң алдары» медальдың 2-ти, чергелериниң эдилекчизи, күш-ажыл хоочуну, ававыс Татьяна Семеновна хүннерде 75 харның бозагазын ар алган, оожум-топтук, кижизиг, ажыл шыдамык аажы-чаңын салбаан, чаагай амыдырап орат. Ада-иевис биче чагып-сургап чорааш, херек черге көңүл уруг-дарыы бистерни өөредип, кижизидергенер.

Улугну улуг, бичени биче деп хүндү билер, кандыг-даа ажылды сегирип ала сагыш-сеткилин бүрүнү-биле өг-бүлө бердинип чоруур ававыс — бистер эң-не эргим, эң-не ынак, эң-не хүндү киживис.

**Айдың чырык турза-даа,
Алдың хүнге кайын чедер.
Акы-дуңма турза-даа,
Авайымга кайыын чедер.**

Оюмаа МОНГУШ
Кызыл хоор.

• Буянныг эмчи, ие

ХИНИН КЕСКЕН ЧАШТАРЫ ХӨЙ

Раиса ХОВАЛЫГ — мергежилниң аайы-биле херээженнер эмчизи. Ол РФ-тиң кадык камгалалының тергилни, күш-ажылдың хоочуну, Тываның херээжен чогаалчыларының ассоциациязының кежигүнү, Сүт-Хөл кожунунун хүндүлүг хамаатызы. Раиса Чүлдүмовна 1990 чылда «Шын» солунга үнгөн «Баштайгы олчам» деп шүлүүнде мынча деп бижээн:

Баштайгы мээң божутканым
хензиг чаштың
Бажы кара, семис шыыраа
кончуг болду.
Ылым чаштың чырык черге
баштай сөңнээн
«Ыңаа» диген медээ үнүн
утпас-тыр мен.
«Турза — узун, тутса — мөгө,
угаанныг бооп,
Тулган эрес начын болуп өзүп көрөм,
Хиниң кескен аваң-дыр мен,
биллип ал» — дээш,
Кичээнгейлиг арыг төске
чөргөп кагдым.

Раиса Чүлдүмовнаның ажылдаан чылын, айын, хүнүн, хинин кескен уругларын санаар болза, дептер сыңмас. Ол аныяк үезинде ынак эжинден айыыл-халаптың уржуундан чарылгаш, бакка бак улажыр дээн ышкаш, кады төрзөннерин база оскунган. Ынчалза-даа ол 3 уругларын өскүсүрөтпейн, эртем-билигге чедирип

алган. Херек-чүрзэн кударал долуп кээрге, саазына бижип, шүлүктөр кылдыр кожуп чорааны — ооң алаагарының бир аргазы турган чадапчок.

«Бажың чечээн кышкы соокче
үндүргөн дөг,
Бажы черже халаш кынган эжим кончуг.

Ханы ынаам чараш караа
уттундурбас...
Хайыралдыг найыралдың
хомуданчыын!
Артып калган, дазылдар дөг,
ажы-төлүм
Авазынга, аказынга дыка дөмей.

Омакшылым чаңгыс дөзү болу берэ
Оларымны түрөтпес дээш

кызыдар мен

— деп, ол сөзүңгө ээ болуп, амыдырал ээр-дагыр оруктарына чая баспайн, чыгы тура-соруу-биле ажы-төлүңгө үлө болган. Ажы-төлү шупту 1 ортумак дээди эртемниг: улуг оглу Аяс — дагыр компаниязында ээлчег начальниги, Алды Мерген — Кызыл кожунун чагыргазыңдаргазының оралакчызы, уруу Айлан саң-хөө ажылдакчызы.

«Раиса Чүлдүмовна шүлүк бижип уйнуктарны азыражыр, «Чырык күе» ансамблиниң белеткелдеринге киржип дээш, киржип турар ижиңер-ле хөй-дүшүптузунга четтигер күчү-күштү кайың турар силер?» — деп, мээң чаңгыс бөрү айтырымга:

— Ачам Чүлдүм Монгуш — Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу, угбам Дарыя Монгуш — ТР-ниң алдарлыг артисти, Ленинчи комсомол шааналының эдилекчизи, дуңмам Май-оол Монгуш — Абакан дээди категорияның уролог эмчизи, өөнү ээзи Алданай Анзатович — Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Хүндүлөл бижиниң эдилекчизи. Олар мээң чоргааралым, орук айтыр сыңар тарым. Чоок кижилеримниң үлегери-биле ажы-төлүмгө орук айтыкчызы болуп күөдиг мен — деп харыылады.

Олут орбас ава, республиканың хөй хамаатыларының хин иези Раиса Чүлдүмовна — чүгле ажы-төлүнүн азыраа Сүт-Хөл чонунун хүндүткелдиг, чоргаланыр кижизи.

Дарый АВДАН

• Суд залындан

ЭЖИН ХҮННЭЭШ...

Чадаана хоорайның чурттакчы-Геннадий эжи Сергейни сагыш-ыбиле өлүргениниң дугайында кемче херээнге хамаарыштыр Чөөн-Хемчиктин район судунун иттиринге чөпшээрешпейн, чин Дээди Судунга хомудал ирген. ТР-ниң Дээди Судунун кемче херектер талазы-биле суд коллегиязы ук билдиришкннге хамаарыштыр херекти сайгарып ирген.

15 чылдың апрель айда Чөөн-Хемчиктин район судунун чурттакчы-Геннадий эжи Сергейниң дугайында кемче херээнге хамаарыштыр Чөөн-Хемчиктин район судунун иттиринге чөпшээрешпейн, чин Дээди Судунга хомудал ирген. ТР-ниң Дээди Судунун кемче херектер талазы-биле суд коллегиязы ук билдиришкннге хамаарыштыр херекти сайгарып ирген.

үезинде Геннадий бодунун (РФ-тин Кеземче Дүрүмүнүн) 1 кезээнде көрдүнгени (допузу-биле билингеш, РФ-тин Удмурт Республиканың 51 чүүлүгү даянган, эринден ойталаан. арийниң хомудалында суд шийт-чөпшээрешпейн, кеземче херээ да, ооң кем-херек үүлгеткеш, ып, деспейн, ол-ла дораан ойлу камгалаар органнарже н, буруузу допузу-биле билин-няк назылыын, азыралында ин, кадыкшылының байдалын, кижиниң маргышты боду эге-кем-херек үүлгедиишкни кы-

лырынче күтүктенин барымдаалавайн, херекти шын эвес көргөни илереткен. Херечи Аленаның өчүүндөн алыр-га, Геннадий бажының ээзи Сергейге хүннеп эгелээр, олар иелээ даштыгаа херим иштинче сайгарыш-биле чогуш-пушаан үнө бергеннер. Бичи болганда Геннадий бажыңче кирип келгеш, печка чанынче бижээн октапкаш: "Сергейни өлүргеним дээш кеземчени ап, хары-лаар мен" — деп чуугаалаан.

Кристинының өчүү-биле Генна-дий ооң честези болуп турар. Ооң аажы-чаңы аажок дерзии болгаш кем-херек үүлгедиишкни болур мурнунда бажыңдан бижекти ап алганын көргөн дээрзин чуугаалаан.

Аңаа чергелештир Геннадийниң буруузу кем-херек үүлгедиишкни болган черни барып хынаан протоколда би-жиктер база бадыткап турар. Чадаанада бир бажыңның хериминиң иштинге киж-холундан чок болган Сергейниң тын чок өлүг мөчүзүн, бажың иштинде ханга дөмөй өңүг былчактарлыг, ыргаксы-маар баштыг бижекти тып алган.

Суд-психиатрия экспертизаның түннели-биле Геннадийниң кем-херек үүлгедиишкни кылып турар үеде пси-хиктиг байдалы турум турган. Барым-даалыг чүүлдер экспертизаның түннели-биле бижекте хан буруудатты-рып турар кижиниң болган. Геннадийниң өчүүн хынаан протоколдан көөргө, Сергей буруудаткан кижини чудуруу-биле дыңзыг шашканының түннелинде, ол изигленип хорадааш, когараан кижиниң мага-бодунче кайы хамаанчок-ка хөй удаа шашкан. Ол чүгө Сергейни херээнче сөөлгү катап шачыптарга, кээп дүшкенин сактыр.

Геннадий 2010 чылда РФ-тин Кеземче Дүрүмүнүн 228 чүүлүнүн 1 дугаар кезээ, 2011 чылда РФ-тин Ке-земче Дүрүмүнүн 158 чүүлүнүн 2 дугаар кезээниң "в" пунктуу база 116 чүүлүнүн 1 дугаар кезээ-биле шийтирген турган.

Херектиң материалдары-биле кеземче херээн полиция ажилдакчыларының рапорту езугаар кудумчуга тын чок өлүг мөчүнү тыпканындан бүртүктөн болган. Күрүне буруудакчызы шийтир-ген Геннадийге хамаарыштыр судтун шийтирин ескерилге чок арттыарын дилээн.

Кеземче херээнде, апелляциялык хомудалда барымдаа-бадыткалдарны өөренип көргөш, ийи таланы дыңнааш, кеземче херектериниң талазы-биле суд коллегиязы буруудаттырып турар кижиниң кеземче херээн өскертирин ойталаан.

ТР-ниң Дээди Судунун кеземче херектериниң талазы-биле суд кол-легиязы суд үезинде илерээн барым-дааларны өөренип көргөш, чок болган Сергейге хамаарыштыр шийтирип турар Геннадийниң буруузу допузу-биле бадыткалдарының тодараткан. Ынчангаш Чөөн-Хемчиктин район суду Геннадийге хамаарыштыр РФ-тин Кеземче Дүрүмүнүн 105 чүүлүнүн 1 кезээнде көрдүнгени езугаар 9 чылга хосталгазын казып, кеземчени шыңгы чурум-негелделиг колонияга эрттирер кылдыр шийткен.

ТР-ниң Дээди Суду кеземче херээнде барымдаа-бадыткалдарны өөренип көргөш, шийтирген кижиниң буруузу дугайында үндэзиниң түннели үндүрүп, Геннадийниң аңаа хамаарыштыр судтун шийтиринге чөпшээрешпейн, удур кириген хомуда-лын өскерилге чок арттырган.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

• Айтырыг-харыы

КИЖИНИН БОДУНДА ХАМААРЖЫР

Бүгү-делегейде СПИД-ке удур демисел хүнүгө уткуштур аңгы-аңгы хемчеглерни эрттирип турар. Россияда бо коргунчуг аарыгдан бүртүктеттинген кижилерниң саны 1 млн. алып турар деп дүвүрөл-биле номчудум. Тывада XXI чүс чылдың хамчынының талазы-биле байдал канды-гыл?

Айлуна ХЕРТЕК.
Кызыл кожуун.

ВИЧ-халдавыр (үр үеде уламчылаар халда-вырлыг аарыг, кижиниң иммунитетин кошкадыр вирустун халдаанының түннелинде тыптыр) Тывага 1994 чылда бүртүктетинип эгелээн.

Тываның СПИД-ке удур кам-галал болгаш демисел төвүнүн дыңнатканы-биле республикада Россияның өске регионнарынга бодаарга, ВИЧ-инфекция та-лазы-биле аарыг кижилерниң ниити саны эвээш. Ынчалза-даа адаанда көргүскен сан-түн эвээш чурттакчылыг республикага хөй болгаш чылдан чылче немежип-ле турар.

Бо хүннерге чедир ВИЧ-халдавырдан аараан болгаш бүртүктеттинген кижилерниң ниити саны — 149. Октябрь 10-нүн хүнү-биле алырга, Кызыл хоорайда — 98, Каа-Хем кожуунда — 19, Тожу, Бии-Хем, Чөөн-Хемчикте 2-2, Кызыл ко-жуунда — 12, Барыын-Хемчикте — 4, Таңдыда — 5, Чеди-Хөл, Тес-Хем, Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Эрзин кожууннарда 1-1 аарыг кижилер бүртүктеттинген.

Республикада ВИЧ-халдавырлыг кижилерниң 55,5 хуузу эр, а 44,5 хуу херээнжен улус. Социал бөлүктөргө чарарга мындыг: 14 харга чедир — 2, ажилдакчылар болгаш албан-хаакчылар — 43, дээди өөрөдиге черлериниң студентилери — 7; ажил чоктар — 68, ажил-агый, доктаамал чурттаар оран-савазы чок кижилер — 3, хоругдал черинде — 20, шериг албанныг кижилер — 1, акшага бодун садып чоруур херээнженнер — 2, даштыкы чурттарның хамаатылары — 5.

Республикада ВИЧ-халдавырлыг 149 бүртүктеттинген аарыг кижилерниң 87-зи Ты-вадан дашкаар көжүп чоруй барган-даа болза, 59 аарыг кижилер өске девискээрлерден чедип келген болуп турар. Бо хүнге чедир 20 кижилер чок болган. Диспансерниң даңзыында 99 кижилер, 2 таварылга чажыт.

Тывада аарыг кижилерниң хөй кезии эр-херээнжен харылзаа таварыштыр болгаш нарко-тиктиг бүдүмелдерни арыглаттынмаан шприц-тер-биле сыккытынып тургаш, аарыгны чып-шырып алган. ВИЧ-халдавырлыг кижилерниң саны чылдан чылче көвүдөп (2013 чылдың 10 айларында — 101), дүвүрөңгү байдалды тур-гузуп турар.

Бир эвес кижилер бодунга бүзүрөвөс болза, СПИД-ке удур камгалал болгаш демисел төвүгө келгеш, ат-сывын адавайн, төлөвир чокка анализти дужаап болур. Кижилер бүрүзү бодунун кадыкшылы дээш улуг харысалгалыг болуп ужурулуг. ВИЧ-халдавыр дээрге кижиниң бодунун арыг-силиинден, чурумнуг алдынарын-дан улуг хамааржыр аарыг.

Ол болза:

- таныыр-танывас кижилер-биле эр-херээнжен чорук кылбас;
- камгалал чок (презерватив чок) эр-херээнжен чорук кылыры (таныыр-даа кижилери-биле) айыылдыг;
- наркотиктиг бүдүмелдер сыккытынары;

Сексуалдыг бүдүмел чорук болгаш нар-комания (шупту кижилер чиик наркотиктиг бүдүмелдерден эгелээр), өй чок арага-дары хереглээр ВИЧ-халдавырның негиздиги килери-дир.

Чүгө чангыс камгалал чок эр-херээнжен чоруктан азы чангыс сыккытынышкындан ВИЧ-халдавыр өске кижилерге дамчып берип болур. СПИД дээрге ВИЧ-халдавырның өлүмгө чедирер эң сөөлгү чадазы-дыр.

СПИД — эмнеттинмес аарыг, аңаа удур вак-цина, эм-даа, бо үеге чедир чок.

Шончалай ХОВАЛЫГ
белеткээн.

иелерниң кичээнге

ИИ БУДУ, ИИ ХОЛУ
ҮЖҮП ДОҢГАН

Ива Республиканың Өг-бүлө болгаш уруг-теректериниң талазы-биле агентилели ың соогунда ада-иелерни ажи-төлүгө ырыштыр кичээнге ийи болгаш харысал-болурун кыйгырып турар.

Эрге республиканың бир школазының 8 «б» (өөреникчизи Юра Монгуш (адын өскерткен) 3-4 хүннеринде чыжыргана чыып чоруп тур-будунун тавангайларын үжүдүп алган.

Өй ажи-төлдүг, орулгазы чегей өг-бүлөдө урар. Авазы Мира Анатольевна «Вика» деп да ажилдап турар, ачазы чок. Ооң чуугазы-га, оглу суббота хүнүнде чыжыргана чыыр-ыңындан үнгөн, аза бергеш, дүне арыг иш-ган. Чүгө улуг-хүнде дүш үезинде доңган-хөлчөк, садыгга чедип келген.

Оглунга изиг шай ижирткеш, дежурный эмчи-ин. Ол эмчи оолду кожуун эмнелгезинче чо-үмелээн. Ооң соонда ийи авашкы достунуп ожуун эмнелгезинге четкеннер...

Ир таварылга. 11 айлыг чаш оол бо соокта херим иштинге үңгеп турган. Эртип чыткан п кааш, «Дүрген дуза» долганган. Оолдун илдеп чоруурда, уругларын угбазыңа чагып ыразында угбазы өске төрелиниң уругларын халып чоруй барган. Үш харлыг Начын биле 10чмазы черде бажыңга ээн артканнар... еде чаштың байдалы чүгээр. Ооң ийи холу, э, тавангайлары үжүп доңган. Авазының, чемненип турар, эмнээшкни эки эртип

пүг ада-иелер! Тываның чурттакчы-юк-чарда ажи-төлүгү хайгаарап харысалгаңар кошкатпаңар, ээн ыңай-бээр ырадыр чоргуспаңар!

Бистин корр.

• Үүлгедиг болгаш яла

ЧӨПШЭЭРЕШСЕ-ДАА,
НАЗЫ ЧЕТПЭЭН...

Он алды хар назы четпээн кижилер-биле эр-херээнжен чорук кылганы дээш 18 харлыг хамаатыны шийткен.

2014 чылдың май төнчүзүнде судаттырган оол биле когараан кыс «компаниялаан» улус аразыңа таныжып алганнар. Ооң соонда ужуражып турар апарганнар. Ол кыс назы четпээн дээрзин оол би-лир турган. Ол-ла чылдың ноябрь 10 болгаш 30 хүннеринде 18 хар чеде берген аныяк оол бичи уруг-биле эр-херээнжен харылзааны кылган. Ындыг чүлдү назы четпээн кижиниң мага-бодунга болгаш моральдыг мөзүзүгө когарал чедирип, кеземче херээн үүлгеткен деп хоойлу санап турар.

Чеди-Хөл кожуун суду РФ-тин КК-зиниң 134 чүүлүнүн 1 кезээнде көрдүнгөн кеземче херээн үүлгеткен хаматыны 300 шак дургузунда ыяап күөседир ажилдарга шийткен.

Айыра БАЙЫР-ООЛ,

Чеди-Хөл кожууннун прокурорунун дузалакчызы.

КЫЖАНГАНЫ ДЭЭШ ЧЕДИ ЧЫЛДА

Шийткелдин түннели — чеди чылда шыңгы чурумнуг эдип чазаар колония.

Кызылдың хоорай судунун шийткелин езугаар Бахтиёрбек Хол-матов РФ-тин КК-зиниң 163 чүүлүнүн 3 кезээниң «в» пунктуу-биле буруулуг деп санаткан. Ол дээрге өске кижиге хамааржыр өнчү-хөреңгини кыжанышаан, түрүп тургаш шийткелди-дир.

Суд үезинде илерээни болза, 2015 чылдың ноябрь 2-ден 2016 чылдың февраль 28-ке чедир Холматов дээрзи Кызыл хоорайның «Спутник» микрорайонда бажыңнарның болгаш хоорайның школарының бирээинге тургаш, соталыг харылзаа дамчыштыр тудугжу кижиден аңаа кандыг-даа хамаарылга чок өре — 2 млн. рубль негеп эгелээн. Долган келгеш-ле, Холматов тудугжуга, ооң өг-бүлөзүгө кыжанып турган. СМС-дыңнадыг чоруткаш база кы-жанып, ужуражырын негеп, оон башка багай болурун айтып келген. Холматовтун ол кыжанышкыны тудугжуга оон чайлаар арга тывар барымдаа бербейн турган.

Суд хамык байдалдарны сайгаргаш, үүлгедигниң ниитилелге хо-ралыг чоруун барымдаалааш, Бахтиёрбек Холматовтун хосталгазын 7 чыл 2 айда казып шийткен. Ол шийткелди кыжаныкчы шыңгы чурумнуг эдип чазаар колонияга эрттирер.

Алисмаа ХОВАЛЫГ,

Кызыл хоорайның прокурорунун дузалакчызы.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Хурал представителей сумона Кундустугский Каа-Хемского кожууна Республики Тыва объявляет конкурс на замещение вакантной должности муниципальной службы председателя администрации сумона Кундустугский Каа-Хемского района

Квалификационные требования: высшее профессиональное образование, стаж работы должен соответствовать требованиям Федерального закона от 02.03.2007 г. №25-ФЗ «О муниципальной службе в Российской Федерации», и закону Республики Тыва от 12 января 2000 года № 389 «О муниципальной службе».

Для участия в конкурсе предоставляются: личное заявление; анкета по форме, установленной распоряжением Правительства РФ от 26.05.2005 г. № 667-р; копия паспорта; копии документов об образовании; копия трудовой

книжки; заключение медицинского учреждения формы 001-ГС/у; копии документов воинского учета — для военнообязанных; справка о доходах установленной формы; ИНН; СНИЛС; фотография размером 3х4.

С условиями конкурса, положением о проведении конкурса можно ознакомиться на официальном сайте www.kaa-hem.ru

Прием документов осуществляется по адресу: 668420, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с.Кундустугский, ул.Центральная 41 с 9.00 час. до 16.00 час, тел. 83943297118

Срок приема документов: 20 дней со дня опубликования настоящего объявления.

Несвоевременное предоставление документов, предоставление их не в полном объеме или с нарушением правил оформления без уважительной причины являются основанием для отказа гражданину в их приеме.

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН
ӨРТӨӨ ААР 8-923-338-9188
8-902-996-2243
ОГРН 304246417300108

СПУТНИКТИГ
санныг эфирлиг
ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Триколор, НТВ Плюс, МТС,
Континент, Орион, Телекарта

8-913-354-7490, 8-923-217-2383, 5-25-69
Дыштаныр хун чокка 9 шоктон 21
шакка чедир ажылдаар

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОЖУУНАРЫНЧЕ
ЧЕДИП ТУРАР ИЙИ ТАЛААЛЫГ
СПУТНИКТИГ ИНТЕРНЕТ
WWW.KITENET.RU
бир айда 100 акшадан өрү Тываның
кайы-даа булуңунга

Лопсанчап кудумчузу, 40, Калинин супермаркетинин
подвалында (эрги «АЗБУКА РЕМОНТА» сады)

эрги триколорну чаа
HD-ге 3999 акшага
орнап алыңар

«АЗИЯ» КӨДЭЭ
АЖЫЛ-АГЫЙ
РЫНОГУНДА
ВЕТЕРИНАРЛЫГ
АПТЕКА

16 дугаар офисте. Ажыл-
даар шагы: 9.00-18.00.

Аптекада чаа эмнер:
альфамек, аверсект, ивермек
болгаш витаминнер аймаа.
Инек, аът, хой, өшкүнүң быт,
кодурунга удур эмнерни база
садып турар.

Харылзажыр телефону:
8-923-544-9618.

Вавилин этпээнде (Вави-
линский затон) 6 км черде
Таңды-Уула кудумчузунда
8 соток чер садып турар.
Документилери бар. Ие
капиталының акшазын ки-
риштирип азы автомашинага
орнап болур.
Тел.: 89234540000.

ООО «Энергострой» предлагает квартиры
в строящемся пятиэтажном многоквартирном
жилом доме, расположенном
по адресу: г. Кызыл, ул. Дружбы, 1/2.

ФАСАД В ОСЯХ 1-8

1-комнатные площадью от 36,0 м²

По вопросам
приобретения
обращаться

ООО «Энергострой»

г. Кызыл,

ул. Колхозная, 2 «А».

тел: 8-905-920-41-01,

8-929-358-18-00

телефон/факс

(39422) 4-85-29

Сайт: www.enst.pro

Email: [energostroy-](mailto:energostroy-kyzyl@yandex.ru)

kyzyl@yandex.ru

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А. С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы А. М. Саая — 2-17-91.
Секретарь А. А. Эртине — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Ююн, А.А. Лагбы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Д. Даржаа).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору Д.С. Монгуш, корр. С.А. Даргын-оол).
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эрзеп, корр. А.Н. Соян, Ш.Н. Ховалыг).
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору С.Ө. Ооржак, корр. А.Д.-Б. Базыр-оол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Фотокорреспондент В.Ф. Чадамба.
Солун чыскаачылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.
Нити телефон — 2-30-69.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албаннун Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкээ.
Харчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлан-
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдары
торларының бодалдары редакцияның туру-
дүүлүгүн барыл болур. Айытылган саннары бол-
өскө-даа фактылары, дыңдагылары дээш
боттары харылдаар.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефо-
нодо, догдар.
Чагылдагы индекс хуу кирилге — 11530.
Организацияларга — 31730
Солун неделяда үш каттап үнөр.
Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 4452.
Номерин парлагаже дужаганы: график кут-
21.00, херек кырында — 18.00.

Байыр чедиришишкин

Бистиң эргим, ынак ававыс, кырган-ававыс Галина Хирли-
овна ЛАГБЫ декабрь 8-те 63 харлап турар. Ававыс 5 ажы
бергелерге торулбайн, уйгу-дыжын харамнанмайн, ажы-төл
кижилер кылдыр өстүрүп каан. Эргим ававыс назы-хары үт-
даа, ам-даа аныяксыг, чиик-сергек хевээр, биске арга-сүмезин
дузатын катпышаан, уйнуктарын алчып берип, ачы-буянын че-
чоруур.

Эргим киживиске төрүттүнген хүнүн таварыштыр быжыг
шылды, узун назы назылап, ам-даа бистиң ававыска бисти
чалгынывыс болуп чоруурун йөрээп, буян-кежикти, өөрүшкү
киливис ханызындан күзевишаан, дараазында одуругларны ба-
гаттывыс.

Алдын хүннүң адаан орта бисти чаяп,
Арат-чонга төлөптүг бооп, өстүрүп каан.
Энерелдиг ававыска мөгөйбишаан,
Эки чолду, аас-кежикти күзедивис!
Күзелдериң ала-чайгаар бүдүп чорзун,
Кадыкшылың кымдан артык быжыг болзун!
Чүрээвистиң ханызындан күзээривис,
Чүс хар чедир чуртта, авай, дилеп тур бис!

Хүндүткел-биле ажы-төлү, уйнуктары

Бистиң ынак киживис Байлак Май-ооловна НОРБУ декабрь
40 харлаар. Аңаа бо одуругларны бараалгаттывыс:

Төрүттүнген хүнүңден бээр
Дөртөн чылдар шуужа берген.
Улуг уруум Байлак Норбаа
Уян сеткил сөңнеп ор мен.

Ада-иезиниң дун уруу
Ам бо айда дөртөн харлаан.
Адазының изин салгаан
Аажок эрес төлүм Байлак.

Үүлө херек ажыл-ишке,
Үргүлчү-ле дуза кадар.
Кыстарының авазы,
Хүрегеним эжикийи.

Манчы-хуужуур, аыш-чек
Манаг чокка кыла каалт
Арыг-силиг, шалыпкын
Артында-ла сөскүр киж.
Анаа орбас кежээ, шалы
Ажылынга бердинген-да
Ажы-төлүн, дуңмаларын
Амыдыралда баштап чо
Ажы-төлүң, аваң бодум
Аас-кежик, кадыкшылды
Күзелдериң бүтсүн дээш
Күдүк базып йөрээдивис!

Өөнүң ээзи, авазы, дуңмалары

YAZ автотомашинага
артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар бо
өртээниң 50 хуузун баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибир-
хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,

Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дугаар ка)
Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Оваарымчалыг болуңа

ДЕКАБРЬ ТӨНЧҮЗҮНДЕ АЖЫДАР

Республика девискээринде чоннун аргыжылга оруктары
беш черде дош таварыштыр кежиглер бар. Ол дээрге Кы-
жуунда Кызыл — Кара-Хаак, Улуг-Хемде Шагаан-Арыг — Эй-
Хем, Каа-Хемде Сарыг-Сеп — Балгазын, Сарыг-Сеп — Кунгур
Тожуда Бояровка — Тоора-Хем оруктарында кежиглер-дир. Ам-
үеде хемнерниң доштары кылыннап келгени-биле кежиглер-
харын аштап, автотранспорт кежеринге белеткеп турар. Бо ажы-
дар доостурга, РФ-тиң Онза байдалдар яамызының ТР-де
эргелелиниң тускай комиссиязы кежиглерде доштуң кылын
хемчээп көргөш, автотранспорт-биле дошту кырладып кел-
турар үеде озал-ондактыг таварылга болбас деп бадытка
соонда, декабрь төнчүзүндө бээр дош кыры-биле кежиглер
ажыдыптар.

ХАР КӨШКЕ БАДЫП БОЛУР

Тываның гидрометеорология төвүнүн дыңнатканы-би-
декабрь 6-9 хүннеринде Барыын, Чөөн Саян дагларында
болгаш Кузнецк Алатау сынындан хар көшке бадып болурун
айыылы бар. Ынчангаш Тываның Хамааты камгалалы ба-
онза байдалдар агентилели Кызыл — Абакан аразының орун-
оваарымчалыг чоруурун сагындырып турар.

ТР-ниң ХК болгаш ОБ агентилели